

СРЕЗНЕВСКИ, БЪЛГАРИТЕ И БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 170 ГОДИНИ

Е. Дроснева

Дроснева, Е. Срезневски, българите и България през 170 години

Текстът е съкратен вариант на изследване за взаимовръзките на Измаил Срезневски и съвременните му българи и за усвояване на жизнения път и творчеството му от българите от първите му лекции върху българското минало (Харковски университет, 1842) до 2012 г. включително, когато се навършиха 200 години от рождението му. Акцентът е върху хората, положили началото през Възраждането и първите следосвобожденски български десетилетия. Взети са под внимание монографии, студии, статии, сборници, институции, научни форуми, очертани са контекстът на проучванията и тенденциите в тях, свързани с поставения проблем.

Ключови думи: Срезневски, българи, България, институции, публикации, контекст, тенденции.

Дроснева, Э. Срезневский, болгары и Болгария за 170 лет

Текст явялется сокращенным вариантом исследования о взаимосвязях Измаила Ивановича Срезневского и современных ему болгар, а также об осмыслении жизни и творчества Срезневского болгарскими учеными. Период охватывает время от первых лекций ученого о болгарях (в Харьковском университете, 1842) до 2012 года (когда исполнились 200 лет со дня его рождения). Особое внимание обращено на людей, положивших начало общения в период Возрождения и в первые десятилетия после Освобождения Болгарии в 1878 году. Анализу подвергнуты монографии, статьи, сборники, институции, научные форумы; намечаются контексты исследований и основные тенденции изучения проблем по теме „Срезневский и болгары“.

Ключевые слова: И. И. Срезневский, болгары, Болгария, институции, публикации, контекст, тенденции.

Drosneva, E. Sreznevskiy, Bulgarians and Bulgaria during 170 years

The paper is a short version of a study on the cooperation between Ishmail Sreznevskiy and Bulgarians and about how Bulgarians used to study his life and works. As for the period it was in 1842 in Charkov University that Sreznevskiy read for the first time lectures on Bulgarian past and in 2012 we celebrated his anniversary (200 years; born in 1812). The special attention is paid to the beginnings: contacts between Sreznevskiy and Bulgarians during the National Revival and on the first steps of Bulgarian scientists before and after the Liberation in 1878 towards studying him and his works. There had been observed monographs, papers, other research works, publications, institutions, scientific meetings, the context of the studies and the main trends in the process of developing the theme.

Keywords: Ishmail Sreznevskiy, Bulgarians, Bulgaria, institutions, publications, context, trends.

1. ...Потропваха колелата на влака по 36-часовия ми път от Киев към София, първите вълнения от настаняването отшумяваха и, както е прието в нашите ширини, почвахме общуването в купейното си житие. Жената срещу мен се оказа украинка с внука си и с отличен руски език – беше от моето поколение, та нямаше защо да се дивя. От дума на дума, разказах ѝ защо съм била в Харков. За някогашната учителка, а вече пенсионерка, името беше толкова познато, та се зардва, че сме почели един от светлите хора на родината ѝ. Вече на видело, с удоволствие ми разказваше за Закарпатието, показваше ми страната си и нямаше как да не стигнем и до „карпатяноса“ Юрий Венелин. И ако разказвам това преживяване, правя го, защото тъкмо то се превърна в първата ми увереност, че наистина по време на Кирило-Методиевските четения в Харковския национален университет сме сторили нещо добро не само като научна дан към Измаил Срезневски – един от големите учени от XIX-ото столетие и към страните, с които се е занимавал, но и за днешните хора в страната, в която прохода в науката и се формира като личност и учен.

Прочие, по-нататъшният ми разказ за Срезневски и българите би могъл да се изчерпи с историографски поглед към наличните десетина български и публикувани в Бъл-

гария съчинения, специално посветени на живота и творчеството му. Но нямаше да е коректно към науката и към хората, които я създават, към българските съвременници на учения, с които се е състояло взаимното им общуване. Така „затънах“ в съществуващата книжнина и се наложи да предложа за публикуване в настоящия том на „Дриновски сборник“ този кратък вариант на наблюденията си.

Любопитният да проследи българските усилия ще може да се ориентира по списъка в Приложение № 1, включващо съчиненията, които зачекват темата „Срезневски“, изследват различни аспекти от живота и творчеството му, връзките му с българите, или илюстрират разглежданите от авторите им проблеми чрез позоваване на името и съчиненията му. Приложение № 2 пък насочва любезния читател към най-новата биобиблиография на Измаил Срезневски, която ми е известна. Изготвена е от Библиотеката на Харковския национален университет с участието на колеги от още няколко страни¹. Самото Приложение включва известните в България заглавия от и за учения, а номерът е според поставения в Харковската библиография. Предпочетох този начин на препратки, първо, за да намалю обема на студията си, второ – да не преповтарям самата библиография, по която засега съм идентифицирала близо 300 познати у нас съчинения на и за Срезневски. Двете приложения, а и целият ми текст имат по-скоро предварителен характер, понеже житейски обстоятелства и разни битовизми ми позволиха на този етап да разчитам само на части от личната си библиотека и архив, с изключение на две-три заглавия, които по друг повод ми бяха под ръка. Подпомогнаха ме и справките в Интернет: както по всички теми, тъй и по тази, материалите там са обилни и далеч невинаги коректни.

2. Начало. То тече във времето от 1812 до 1880 г., когато се е състоял животът на Срезневски и когато са се състояли изследванията му и общуванията му с българите. Със същия успех се налага да кажа: във второто възрожденско столетие на българите, от когато датират и разнообразните им по форма общувания със Срезневски и с творчеството му. И ако всичко това не беше се състояло, поставената в заглавието тема би се изчерпила с част от творчеството на Харковския и Петербургския професор. Но – състояло се е!

Не е много логично да избира рождената година на учения за начало, толкова повече, че не ми е известно тогавашното българско присъствие в родния му Ярославъл – в случай, че го е имало изобщо. Но е факт, че е съвсем дете, когато баща му, професорът в тамошния лицей Иван Срезневски, става професор в Харковския университет. По онова време южният град Харков за българите вече е един от обживените центрове. Без да се разпростирам, достатъчно е да напомня, че още през XVIII в. в областта и близо до Харков живее фамилия Каразини, един от представителите на която – Василий – създава тамошния университет, който днес с основание, достойно и с гордост носи неговото име². Много преди да стане център на славистиката и българистиката градът и университетът „отглеждат“ хора като Пьотър Иванович Кюпен, най-ранния библиограф на българската печатна книга, още и автор на *Записката за изучаване на славянските страни, народи и култури* и чрез пътувания по славянския свят³. Точно тази записка впоследствие ляга в основата на научнопътешественическите планове на първите четирима университетски слависти в Руската империя, един от които е и Срезневски. Дали и в каква степен се е познавал бъдещият учен с харковски българи, доколко те все още са се чувствали българи, има ли български студенти в университета по време на неговото студентство и в ранните му професорски години са въпроси за бъдещи изследвания.

Само из областта на любопитките (може би) е фактът, че бъдещият академик славист завършва университета в знаменателната 1829 г. – годината, в която излизат в Москва „Древние и нынешние болгары“ на Юрий Венелин, завършва със съмнителен успех за Русия поредната ѝ война с Турция и е подписан Одринският мирен договор, а след него е най-масовото преселение на българи в южните предели на Руската империя. Така, към вече усвоените от българите Харков, Одеса и Киев, към по-отдавнашните им поселища, в днешна Украйна възникват десетки български колонии, с всичките удобства и неудобства на съжителството⁴. В ранните си години Срезневски се посвещава

на изучаване на родния край, на страната и много пътешества, воден от разбирането си, че не можеш да разказваш една страна, ако не я познаваш *de visu*. Дали е бивал сред българите в старите и новите колонии? И какво е значението на позицията му за бъдещите му славистични дирения, за които основополагащи смята два момента: че е задължително да посети земите на славянските народи извън Русия и че в основата на славистичните проучвания лежи България. Както преди доста години обърна внимание колегата Сергей Страшнюк, тъкмо Срезневски създава и термина „българист“, широко известен днес, но за произхода на който рядко или никак не се замисляме⁵. С поглед към бъдещото му творчество, Измаил Срезневски е от следовниците, които усвояват призива на Венелин: съвременните им българистични изследвания да допринесат за възраждането на българите и така русите да изпълнят дълга си на благодарност към българите за азбуката и християнството, на които в Средновековието са ги научили⁶. Дали и затова Срезневски настойчиво търси контакти със съвременните си българи и първият му специално посветен на тях труд (*Очерк книгопечатания в Болгариш*, 1846; по-нататък в тази студия – *Очерк*) е тъкмо върху новопечатните им книги?

Първите документирани *срещи с българи* за учения са от времето на научното му пътешествие. С един от българите срещата приключва със запис на една народна песен, който днес често се коментира във фолклористиката, а от останалите българи, по-точно от разказите им, е истински ужасен, като узнава на какъв тормоз са подложени от поробителя си и как животът им няма значение, особено за разбойниците по границите и пътищата на Османската империя. Не ми е известно дали сред студентите му в Харков е имало и българи, но със сигурност се знае покрай едно писмо от 12 март 1843 г. до приятеля и колегата Вячеслав Ханка, че още през първата си преподавателска година чете лекции за историята на българите, а към времето на писмото е приключил цикъла с второкурсниците. Колцина от тогавашните студенти в Харковския университет – 447 през 1842 г. и 410 през 1843 г. според официалната статистика, са слушали и Срезневски, на този етап мога само да гадая⁷.

Харков е средището, където се формират ранните българистични интереси на И. Срезневски, които се разширяват, обогатяват и задълбочават през целия му сетнешен живот⁸. Пак в Харков са две от особено знаменателните му срещи с българи. Там го намира в края на 1845 г. *Захарий Княжески* (1810–1877). И се очертава една дълготрайна линия на поведение не само на Срезневски, но и на колегите му Осип Бодянки и Виктор Григорович: Срезневски препоръчва българина на колегата и приятел Бодянки, също и на Михаил Погодин; откликва на настояванията на Княжески и взема за свой студент първия си българин, вече в Санктпетербургския университет, *Константин Петкович* (1824–1898)⁹. С него и с брат му *Димитър Петкович* (даже в съвременната книжнина често ги бъркат) Срезневски общува и в следващите години чрез писма, подкрепя за публикуване, може би и на живо. Пак още в Харков *Спиридон Палаузов* намира Срезневски през лятото на 1846 г. (ако не го познава, поне по литература от по-рано – от 1844 г. се знае с В. Григорович на живо, а от 1844/5 г. – и с Бодянки). По Палаузов той предава за Бодянки своя студия (не мога да уточня все още коя, но със сигурност, може би, не е *Очерка*, излязъл през септември на същата година). След години Палаузов изработва и защитава в Петербург магистърската си дисертация *Векът на българския цар Симеон*, която съставя епоха в развитието на проучванията върху времето на управление (893–927 г.) на българския владетел. По време на харковската им среща Палаузов е студент в семинара на Бодянки, тъй че е възможно да е бил препоръчан на Срезневски от московския професор. Но не изключвам и част от Одеския кръг – българите Априлов, Палаузов, Мутев в този случай, Николай Н. Мурзакевич, професор в Ришельовския лицей, по-късно и негов директор и много свързан с българите, нито пък Григорович. Доколкото може да се съди по опазената документация, с двамата (Княжески и Палаузов) Срезневски продължава писмовното си общуване и през следващите години и двамата понякога се превръщат в посредници на връзките му с Бодянки, а Палаузов – и на връзките му с Григорович.

От Харков, преди да се срещне със Захари Княжески, издирва *Васил Априлов* (1789–1847) и покрай другото му съобщава, че иска да напише негова биография, подарява му и биографията си за Вук Караджич – в знак на уважение, но вероятно и за да покаже на какво е способен. Позволявам си да мисля, че Срезневски е планирал подобни биографии за всеки най-ярък, според него, представител на съвременната си наука и култура от всеки славянски народ. Априлов се опасява от определени настроения и нрави на сънародниците си и на одеските гърци, признава, че затова и отказва¹⁰, та първата негова биография се появява след смъртта му, а авторът ѝ Николай Василиевич Савелиев-Ростиславич е най-ревностният последовател на Юрий Венелин. Априлов насочва Срезневски към *Димитър Мутев* (1818–1864) от Одеския кръг във връзка с молбата му да бъде информиран за новоизлизащите български книги. Съблазнително е да се мисли, че Априлов и Срезневски са се познавали и лично, но съм по-склонна да приема становището на български автори, че лична среща не се е състояла: Априлов вече е твърде болен, а не ми е известно в тези последни негови години Срезневски да е ходил до Одеса, значи и да го е навещавал. Според някои податки един от каналите на връзката им е Амвросий Лукиянович Метлинский (Амвросий Могила, Fra Ambrosio; години на живот: 1814–1870). Самият Срезневски има своите лични и научни перипетии тогава, преселва се в Петербург (1847, след смъртта на приятеля си Пьотър Прейс, и оглавява славистичната катедра), а болният Априлов отговаря на писмата му с впечатляващо закъснение; вижда се, че дори не е знаел за създадената в Харков катедра – очаква и там да се организира – накрая заминава на лечение, от което така и не се завръща.

По-различна, вероятно, е връзката с Д. Мутев. Той, заедно с Палаузов, се превръща в главния снабдител на Срезневски с новобългарски издания. По препоръката на Априлов общуването ще е започнало още в Харков, но едва ли е било прекъснато след заселването на професора в Петербург. Толкова повече, че след разни удачи и неудачи Мутев живее няколко години в Петербург, след това пък е директор на Болградската българска гимназия. Когато две души се срещнат – а такъв е случаят с душите на двамата – едва ли ще изпуснат възможността срещите и сътрудничеството да продължат.

Съвсем сигурно е, че в Петербург, благодарение на приятеля си Бодянски, Срезневски се е срещнал и запознал с неговия студент *Сава Филаретов* (1825–1862). Самият Филаретов информира Бодянски за тази среща. Дали от Петербург, или от Москва, но най-вероятно Срезневски лично се е познавал и с *Иван Денкоглу* (ок. 1781/1791–1861) – московския благодетел не само на българските студенти, но и на Софийското училище, в което ще работи след дипломирането си Филаретов, и човек, осигурил издаването (посмъртно) на *Критическите изследования...* на Венелин и издигането на паметника му, много активен във връзките си с учени и културни дейци в Русия. Изглежда, че пак чрез Бодянски, Срезневски се е запознал и с *Найден Геров* (1823–1900). И Геров известно време прекарва в Петербург и едва ли се е минало без лично общуване – по принцип, а и покрай подготовката на *Речник на българския език*, част от който е издадена тъкмо от Руската академия на науките, и то по време, когато Срезневски е изключително важна действаща личност в нея. За Н. Геров руският учен никак не е ласкателен по повод на поемата *Стоян и Рада*, която днес се оценява като първата българска поема и знак за усвояване на новото поетично изкуство от българите. Но без да сме строги съдници, нека си дадем сметка, че ученият съди от висотата на академичната си подготовка и на закалката си в руската поезия и далеч невинаги съумява да оцени явлението от гледната точка на развитието на българския литературен процес, който пък няма физическата възможност да следи изкъсо, поради затруднените връзки между самите българи, още повече между българите и „другите“ извън империята. Геров и Срезневски са си и кореспондирали, както личи от опазените в архива на професора писма¹¹.

Колкото до *Стефан Изворски* (1815–1875), най-известен като поет, но следвал в Духовната академия в Петербург, тук е мястото да подчертая: Срезневски търси българските си съвременници, но не по-малко го търсят и те. Нямам преки данни за общуване между двамата – лично или чрез писма, но и не изключвам връзка помежду им. Първо, чисто логично, заради упоритостта, настойчивостта и уменията на възрожденските бъл-

гари да стигнат до когото са си наумили да стигнат, още и поради факта, че има години, в които Мутев и Изворски си сътрудничат в „Български книжици“, трето заради отвореността и стремежа на Срезневски да търси все нови контакти с българи.

Приживе на учения българите рядко биват в столицата на Руската империя дори и за кратко, камо ли за дълго. Като център на наука, най-вече славистична и юридическа, те ще я усвояват след Освобождението, но две години след него Срезневски напуска белия свят. Така че остават там част от любимите му възпитаници, като Василий Василевски и Владимир Ламански например, които пък ще са любими преподаватели на Васил Н. Златарски; остава там и по-малкият му син Всеволод, с когото българите няма да пропуснат да установят трайни връзки, създали отлични резултати по занимаващата ме тема – кога именно се срещат – на този етап ми е трудно да определя¹². Но приживе на учения усвоените български средища в голямата империя са все пак Одеса, Киев, Кишинев, Москва и съвсем символично столицата Петербург. Обяснението и от двете страни – Русия и българите – е в свирепия за южняка климат на Петербург. При тези ранни контакти то вероятно е справедливо и твърде достоверно. Два века по-късно нещата могат да изглеждат други и наистина са други. Но и днешният Петербург (още Петроград и Ленинград през XX в.) не е градът от XIX век.

Все пак, има още български възрожденци, с които Срезневски ще да е бил запознат – на живо, чрез писма, а също и най-вече чрез творчеството им. И да е бил познат на възрожденците ни по тези три пътя.

Най-популярното сред тях име безспорно е на *Неофит Рилски* (1793–1881). За него в *Очерк за пътешествие по Европейска Турция* разказва Виктор Григорович и така остава за бъдещето безспорен документ за състоялото се. Поради връзката между Григорович и Срезневски, сигурно Григорович е споделял и лични впечатления от големия българин. Но ако Григорович има късмета единствен от четиримата първи университетски слависти в Русия (заедно с него още Пьотър Прейс, Бодянский и Срезневски) не само те, но и водещите имена в тогавашната европейска славистика (а извъневропейска тогава фактически няма) изучават съвременния български език по неговата *Българска граматика* (Крагуевац, 1835). А и Неофит присъства в обзора на учения.

В *Очерка* се появяват още десетина имена на български автори, част от които днес са известни по друг начин, та има нужда да бъдат допълнително разчитани. Няма да изреждам всички, защото текстът не е библиографска рядкост и любопитният ще си ги види. Пък и няма податки Срезневски лично да се е познавал с хората. Доколкото е могъл, вниквал е в книжовните им усилия, а никоя биография не е в състояние да разкаже толкова много за човека, колкото разказва неговото произведение. Но още тук ще споделя, че по отдавнашните ми и сегашни впечатления не ми изглежда този изключителен труд на Срезневски, който го вписва в редичката от усърдия на П. И. Кепен (1826), Ю. И. Венелин (1838), Н. Н. Мурзакевич (1838) и дава тласък на Павел Шафарик и внука му Константин Иречек, да е бил познат на българския възрожденски печат. Нещо повече, ранните упоменавания на българската следосвобожденска наука разчитат на чешката версия, т.е. на писмото на Срезневски до Ханка, публикувано в изданието на Чешкия музей. Но за това – по-нататък.

Вторият факт е свързан с многозаслужилия за националното Възраждане *Христаки Павлович* (1804–1848), бащата на бъдещия художник Николай Павлович. Името му присъства в *Очерка* по повод на *Аритметиката* и на *Българо-гръцкия разговорник*. Няма го *Царственик-а* (1844). Но пък в личната библиотека на Срезневски книгата присъства (дн. в РАН – Санкт Петербург, Русский фонд, под № 34 950 – поне според впечатленията ми от края на 70-те години на XX в.) и е едно от общо 28-те български заглавия плюс пълното течение на „Любословие“, които е притежавал към 1846/1847 г. Не ми е известно да го е рецензирал, поне не преди Кримската война, до която са по-плътните ми наблюдения, за разлика от някои броеве на „Любословие“ и на съчинения на Захари Княжески (1847) и Васил Априлов (1847), които са излезли след *Очерка*. А Григорович се е срещал с Христаки.

Има още няколко българи от епохата на Възраждането, които си заслужава да бъдат споменати в контекста на размишленията на тема „Срезневски търси съвременните си българи, съвременните му българи търсят Срезневски“. Първият от тях е *Любен Каравелов* (1834–1879). Не е известно да са се познавали, да са си писали, а за мен е и незнано петербургския професор да е рецензирал неговия съчинения, нито пък сега мога да направя справка за многобройните български книги в личната библиотека на Срезневски, или дори със съчиненията на Каравелов. Но е повече от възможно Срезневски да е познавал съчиненията му от фолклористичен и етнографски характер – поради интереса си към тази част от изявите на славяните например. Заслужава си тук да се добави известното за връзката Срезневски – Бодянски – Каравелов, в която най-важната съставка е Бодянски, който общува и с двамата. И за още една – Срезневски – Котляревски – Каравелов, с активна част Котляревски. И – най сетне и съвсем категорично – един коментар на Каравелов, оцелял в личния му архив, за произведение на Срезневски.

Следващият, макар и от по-ранно време е *Георги Раковски* (1821–1867). Не е известно да се е познавал със Срезневски, но е много близък с Виктор Григорович. Близък в степен, че казанският, след това новоросийски (в Одеса) професор да му даде намерения от него ръкопис на *Житие и страдание грешнаго Софрония* и Раковски да го публикува във вестника си „Дунавски лебед“. Дали чрез него, или чрез Палаузови, възможно и чрез още някого българин от Одеския кръг, но Раковски е достигнал до една от студиите на петербургския професор за Дубровнишката грамота на българския цар Иван Асен II. Раковски подробно и твърде задълбочено коментира произведението и грамотата в *Няколко речи за Асен Първи...*, писани в Одеса, спрени от цензурата и чак през 1861 г., в Белград, видели бял свят¹³.

Заради български изследвания от последните години вече е съвсем сигурно, че Срезневски не се е познавал лично със студента на колежата си Бодянски и брат на Димитър Миладинов – Константин, обикновено изписвани в науката като *Братя Миладинови*, наричани понякога и Братя Миладиновци. След време той ще напише хубава рецензия за осигуреното от Йосиф Щросмайер издание на *Песни на македонските българи*, но наличният в архива му текст всъщност му е предоставен от Александър Рачински. За опазеното отдавна се знае, още по-отдавна – за рецензията. Но самият текст, историята и анализът му станаха достояние на науката съвсем неотдавна¹⁴.

Още два случая заслужават по-специално внимание. Не е известно лично да са се познавали, или пък да са си писали Срезневски и *Марин Дринов*. Да очакваме, че не са общували, не е особено логично. Живеят в една и съща страна, Дринов е студент на приятеля Бодянски, посещавал е Петербург: документирано – като частен учител в семейството на княгиня Голицина, но едва ли само тогава, а и Срезневски спхожда от време на време Москва. Дринов наследява в Харков един от любимите студенти на Срезневски – Пьотър Лавровски, всъщност и самия Срезневски; много близък приятел е с друг любим студент на Срезневски – Викентий Макушев, пък и работят едни и същи или поне сходни проблеми. Но и не знам Срезневски да е канен за участие в органа на Българското книжовно дружество – „Периодическо списание“. От съчиненията на Дринов, още и от встъпителната му лекция в Харков личи, че той и познава, и е уважителен към деянията на по-възрастния си колега, макар невинаги да е съгласен със становищата му. Убедена съм, че това е една от посоките за бъдещи проучвания.

Вторият случай е с *Константин Иречек*. Не ми изглежда вероятно напористият и много знаещ, и много активен Иречек да не е подирил контакти с приятеля на дядо си, колкото и стар да му е изглеждал, също и въпреки оценката си, че много са сторили и той, и магистрантът му Палаузов, но най-много е сторил Иречековият приятел Марин Дринов. Ще се радвам да видя, че недостигът ми на информация на този етап е свързан с два факта: че разчитам само на личния си архив и личната си библиотека, както стана дума, а още и втория – че разглеждам поставения проблем в контекста на българо-руските, българо-украинските и българо-съветските връзки. Другите посоки, като руско-чешки, руско-сръбски, украинско-чешки, украинско-сръбски и прочие, отлагам за по-добри времена.

Докато обсъждам познанствата на Срезневски с българите и на българите със Срезневски, ще вметна *още два въпроса*, които намирам за значими. Първият – как *българският възрожденски печат* (периодика и книги, особено учебници) усвоява творчеството на учения, наличността на негови съчинения или на съчинения, в които бива цитиран, ще развия частично по-нататък.

Вторият изникна в процеса на дирене. Аз всъщност не знам как Срезневски посреща Източната криза (1875–1878) с Априлското въстание, Руско-турската война и Освобождението на България. Вярно е, че по онова време не е особено здрав, ала все пак и наистина продължава да е активен, но е вярно и това, че при огромния обем литература, който съм обръщала през годините, не съм срещала името му, което винаги забелязвам. Като част от Източния въпрос – още и националноцърковните борби на българите, а по-общо, и динамиката на процесите през втората половина на XIX в. Може би и това са въпроси за бъдещи дирения, толкова повече, че трудно бих могла да си представя как един учен, толкова ангажиран с миналото и настоящето на българите, ще остане безпристрастен към текущите събития, които разтърсват континента и страната му. Даже да е минал на съвсем консервативни, както ги определят в книжнината от недалечното ни славистично минало, позиции.

3. Университетът. Националната гордост на България – днешният Софийски университет „Св. Климент Охридски“ – отваря врати според „Временни правила за висшите педагогически курсове към Първа мъжка гимназия в София“ на 1 октомври 1888 г. и вече 125 години освен първопроходец е и водачът на българското висше образование. Плод е на дълги размисли и спорове, на надежди и разочарования и на упоритостта на различни правителства и на енергични млади хора¹⁵.

Други са по онова време структурата и принципите на функциониране на днешната Българска академия на науките (създадена в Браила на 10 октомври 1869 г. като Българско книжовно дружество, с първи председател Марин Дринов, дало живот на първото българско специализирано научно издание „Периодическо списание“). Много са и тогавашните ѝ проблеми, но за всички е ясно, че без национално висше училище науката и образованието, изобщо просперитетът на свободна България са немислими. В усвояването на Срезневски тъкмо Университетът се превръща в лидер – чрез преподавателския си състав и чрез студентите, които изгражда.

От гледна точка на избрания проблем *първото следосвобожденско десетилетие*¹⁶ изглежда доста постно, особено на фона на възрожденското време. Не ми е известно смъртта на Срезневски да е отразена в българския периодичен печат, но и той е твърде рехав тогава и много от изданията са с краткотраен живот. Всъщност усещането за „постност“ е твърде измамно. И ето защо.

Първите преподаватели в Софийския университет са преинтересни като хора и нагласи. „Новите седмочисленици“, както скоро почват да ги наричат (ярък знак за развитието на българистиката през XIX в., нали?), защото са наистина седем и защото им се възлагат много надежди да сторят за България такова велико дело, като на българските и общославянски ПРОСВЕТИТЕЛИ светите братя Кирил и Методий и светите им ученици, пристигнали в България след смъртта на Методий. След година-две, че и от втория семестър, се присъединяват още неколцина. В състава се съчетават младостта и опитът. *Никола Михайловски* е брат на Иларион Макариополски (за една от книгите на когото Срезневски ласкаво се изказва в *Очерка*) и баща на Стоян Михайловски, бъдещия автор на текста на *Химна за Кирил и Методий*. Химн, който и днес звучи не само по цяла България, а и извън нея и се е превърнал с музиката на Панайот Пипков в песен символ на 24 май, най-обикнатия от българите празник в последните повече от век и половина. Но той е и студент на Бодянски и с много актив в националното Възраждане. Най-малко познат е русенецът *Иван Данев*, завършил в Табор и приятел на Ангел Кънчев, опълченец, а в свободна България – народен представител в Учредителното събрание (1878–1879), подписал Търновската конституция. Нареща се в редичката и неособено познатият дългогодишен директор на Първа мъжка гимназия в София *Станмир Станмиров*, възпитаник на Киевската духовна академия.

Младите тогава Александър Теодоров-Балан (първият ректор), Любомир Милетич, Беню Цонев, Иван Георгов, Иван Шишманов завършват високите си науки в престижни центрове и още по-престижни училища в чешките и австрийските предели на Австро-Унгария и в Германия тъкмо в това десетилетие. Има смисъл да се споменат още двама – по-възрастният Стефан С. Бобчев, завършил право в Москва, отпосле професор в Университета и панагюрецът (!) Атанас Шопов, завършил също право, но в Петербург. Накрая третият – В. Н. Златарски, завършил гимназия и университетското си образование в Петербург. Скоро ще го видим и професор в Университета. Какъвто е и брат му, основоположникът на българската геология, Георги Златарски. Да добавя и бъдещия дългогодишен директор на Университетска библиотека Стоян Аргиров, който започва следването си по славянска филология в Прага.

Та, младите тогава, в преобладаващата си част са родени през 60-те години, развиват се ритмично, ентузиазирани са и освен че овладяват науките в Руската империя, Австро-Унгария, Германия, поглъщат тамошната култура, създават множество познанства, които прерастват в приятелства и научни сътрудничества, дето в бъдеще време ще дадат добри плодове. И както навремето Срезневски, Бодянки и Григорович препоръчват студентите си българи на свои колеги и приятели в Русия и извън нея, така ще действат и българските учени. Вече на границата на двете столетия най-талантливите им студенти ще бъдат изпращани на специализации в Петербург, Лайпциг, Виена, Париж, Швейцария, Англия и пр. Сред тях са Йордан Иванов, Стефан Младенов, Стоян Романски, Анастас Иширков, Павел Орешков, Никола Данчов; част от тях са сред ярките герои на следващите страници, други тепърва ми предстои да изследвам в избраната посока. Първите четирима в следващите години ще станат и професори в Университета¹⁷.

Известно време прекарва в столицата, в Юридическия факултет на Петербургския университет и Димитър Благоев, скоро изгонен оттам, след като е създал първата марксистка група в Русия. Още от сферата на премълчаваните – според предпочитанията на поредния политически режим – любопитки: съпругата му Виктория (Вела) е сестра на Георги Живков, министър на просвещението в правителството на Стефан Стамболов, при когото се открива Университетът, и на Никола Живков, автор на първообраза на текста на *Шуми Марица*, запята на Шипка и превърнала се в първи химн на Нова България.

Точно Л. Милетич, Б. Цонев, И. Д. Шишманов, Й. Иванов, в по-малка степен може би В. Н. Златарски, С. С. Бобчев и Балан ще насочат студентите си към делото на Срезневски, а в творчеството си често ще се позовават на неговите дирения. Като се добави и тъстът на Шишманов, украинецът Михаил Драгоманов, ще стане ясна и още една посока в усвояването на Срезневски в България. Тези хора притежават и ясното разбиране, че без библиотека никаква наука и никакъв университет не е възможен. В личните библиотеки на повечето от тях има съчинения и на Срезневски, но за това – по-нататък.

Като твърдя, че усещането за „постност“ е измамно, имам още аргументи. Веднага или скоро след Освобождението започва и градежът на още институции (вж. следващата част), без които успехът би бил съмнителен, да не кажа невъзможен: библиотеки, архиви, музеи, нови училища и пр.

От ранните и дълготрайни университетски дела специално отбелязване заслужава *Славянският семинар* на Любомир Милетич, който той ръководи от създаването му (1894/96) до края на живота си през 1937 г. Като министър Иван Шишманов съумява да прокара в бюджета на Университета перо за издаването на студентското творчество. Така се появат „Известия на Семинара по славянска филология“ – девет тома (1905–1948; томове 8 и 9 са редактирани от С. Романски). В тях са първите публикации на хора като Орешков, Романски, Божан Ангелов, Христо Вакарелски (първият българин, лауреат на Хердцова награда), Кирил Мирчев, Иван Леков и мнозина още, повечето от които ще дават в следващите десетилетия облика на българската филологическа хуманитаристика като наука и университетско преподаване. Някои работи – като например на П. Орешков за епентетичното „л“ – са веднага забелязани от европейски слависти и включени в изследванията им, други за десетилетия остават единствени.

Чак до 70-те години на ХХ в. (седемте тома „Студентски проучвания“) историците не съумяват да създадат подобен орган, но професорите са не по-малко загрижени за публикуване на отличните студентски работи. Класически пример е издаването чрез Златарски на първата писмена работа на второкурсника Петър Мутафчиев за земеделското владение във Византия.

Очевидно е, че университетските преподаватели са имали точно око. Споменатите им питомци, а те не са единствени, са сред хората – подобно на професорите си – които дават своята дан в усвояването на Срезневски и темите му, но и в подготовката на следващите поколения учени, допринесли за разширяване и задълбочаване на темата за българите и Срезневски.

С годините в този процес ще се включи още един университетски възпитаник, с няколко задгранични специализации, и той като Балан столетник – Михаил Арнаудов. Доста по-рано и по различен начин си отиват от живота Боян Пенев и асистентът му Борис Йоцов – и двамата с приноси в избраната за тази студия тема.

Най-вече през втората половина на ХХ в. с особени заслуги по темата за Срезневски са Петър Динеков и учениците му, Боню Ст. Ангелов, Христо Кодов, Маньо Стоянов, Кюю Куев, Донка Петканова, Тодор Ив. Живков – хората, подготвили най-младата днешна генерация старобългаристи, специалисти по възрожденска литература и фолклористи, мнозина етнографи (през втората половина на ХХ в. етнографи и етнологи се готвят и от историците, начело с Христо Гандев, Цветана Георгиева и Иваницка Георгиева).

Има нужда да се маркират поне още няколко момента, особено характерни за ХХ в. Става дума за отпечатването на програми, издаването на сборници с извори (христоматии), публикуването на лекционни курсове и/или учебници – все за нуждите на обучението на студентите и изготвянето на дипломни работи според изискванията на поредния учебен план.

Като пример за *програмите* вземам на Мария Велева по Историография¹⁸. Макар че, за съжаление, половин век спорадични четения в Софийския университет (В. Н. Златарски, Петър Ников) и последвалите непрекъснати от 50-те години до днес (Александър Бурмов, Горан Тодоров, М. Велева, Е. Дроснева и Тодор Попнеделев), а от 70-те години – и във Великогърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“ (М. Велева, Петър Тодоров, Николай Проданов), въведените през 90-те години и в Благоевград (от Е. Дроснева), Пловдив (от Е. Дроснева) и филиалите на Пловдивския университет в Смолян и Кърджали (Лизбет Любенова, Т. Попнеделев), Шумен (Красимира Петрова, Никола Аврейски) и във филиала на Русенския университет в Силистра (от Е. Дроснева) и някои от частните университети все още не са довели дотам българските историци да са осмислили значението на историята на собствената си наука в общото историческо познание и ролята ѝ в развитието на обществото. Въпреки защитените от края на 70-те години до днес дисертации по историография (две при М. Велева, по една при П. Тодоров и Т. Попнеделев и седем при Е. Дроснева), въпреки и издадените няколко монографии. И въпреки поредицата „Историческо наследство“, сътворена през 70-те и 80-те години, която включва съчинения на модерната българска историопис от С. Н. Палаузов докъм средата на ХХ в.

Но е факт, че първата отпечатана в България програма принадлежи на М. Велева (1978/79). От още по-ранни времена Срезневски впрочем влизаше в лекционните ѝ четения в контекста на чуждестранната българистика като фактор във формирането на възрожденската историопис, т.е. на модерната българска историческа наука. Срезневски остава, разбира се, и в следващите програми (1985; 1998 – автор Е. Дроснева).

Христоматиите на историците всъщност не стигат до заслугите на Срезневски, макар да включват и текстове, въведени и/или изследвани от него. Съвсем друго е положението с христоматиите на филолозите. Вземам като пример създадената от П. Динеков, К. Куев и Д. Петканова, претърпяла към днешна дата четири издания. В нея е заложен принципът в уводната част към всеки текст да се посочват (по добрия образец на позитивистите) всички преписи, публикации, откриватели, изследователи на съответния паметник. Тъй и името, и делата на Срезневски многократно биват почетени.

Публикуване на *лекционни курсове* не е на мода сред историците, макар отделни примери да има отпреди Втората световна война още. После – само като изключение (курсове на Димитър Ангелов, Николай Генчев, Георги Бакалов, Пламен Митев, Милчо Лалков, Петър Ангелов, Христо Матанов) и в тях, макар тематиката често да го предполага, Срезневски може да се съзре, а най-вече и да не се види. Историографски курсове засега не са публикувани, но на първопроходците не са и запазени, ако изключим този на Златарски, който от 70-те години насам не може да види бял свят. И пак – съвсем друга е картината с колегите филолози. С оглед на темата имам предвид курсовете на Беню Цонев (2-ри и 3-ти том посмъртно, две издания), Боян Пенев (пак посмъртно и пак две издания), М. Арнаулов, П. Динеков, Д. Петканова. Те всъщност изпълняват функциите и на учебници, без да изчерпват наличните учебници за филолози и фактически изчерпвайки наличните за историци.

Дипломните работи представям само чрез защитените в Катедрата по История на България. Изготвени са под ръководството на М. Велева или на Е. Дроснева. От тях специален интерес представлява посветената на Павел Орешков (1884–1953) – човек със сложна житейска съдба, но и с много заслуги не само за българската наука в различни области на хуманитаристиката, в преки връзки с много от най-ярките имена на славистиката в началото на ХХ в. като К. Иречек, Ватрослав Ягич и Н. С. Державин. На него принадлежи въвеждането в научно обръщение (1929) на писмата на В. Априлов до Срезневски. Както е видно от някои материали, Орешков е бил силно заинтересован от личността на Срезневски¹⁹. В останалите дипломни работи от Приложение № 1 към тази ми студия името на И. И. Срезневски се среща дотолкова, доколкото темата го е изисквала.

В края на 1990-те години студентите започнаха да правят – по желание – и *курсови работи* по историография. Темите, които избират, често имат връзка с българистиката и славистиката. Особено ярка беше сесията по защитите им през 2011/2012 г. и три от тях (една за Дринов и две за Шишманов) са публикувани в българското електронно списание по Украинистика, три са включени в настоящия том на „Дриновския сборник“, но има поне още толкова достойни за обнародване.

Накрая на тази част, още един щрих към дейността на първите университетски преподаватели. Имам предвид няколко *още издания*. На първо място от многото – *две списания*, обединили научната хуманитарна мисъл на България за дълги десетилетия: „Българска сбирка“ на С. С. Бобчев и „Български преглед“, наричано още „професорското списание“. Стана дума и за „Периодическо списание“, наченато още преди Освобождението. Министерството на народното просвещение започва през рождената година на Университета издаването на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, известен и като *Министерски сборник*, със съставител и редактор на първите 20 тома Иван Шишманов, в началото чиновник в министерството; той е и един от инициаторите за създаването му. Без този сборник и днес никой фолклорист, етнограф, специалист по Възраждане не може да мине.

С такъв багаж в началото на ХХ в. същите някогашни млади ентузиастични ще започнат списването на *новите* издания – „Годишник на Софийския университет“ и „Сборник на БАН“.

В професорското списание излиза статията на Орешков, в академичните – на Всеволод Срезневски и Ст. Романски, които също въвеждат нови извори по темата. Пак в издание на Академията, но вече през 1980-те години излиза и четвъртото българско изследване, специално посветено на Срезневски (Е. Дроснева). Най-новото засега отново е издание на БАН – авторките Лиляна Минкова и Лучия Антонова-Василева в отделно книжно тяло представят факсимилно и разчетен текста на ръкописния сборник на Константин Миладинов, съхранен в Личния архив на И. И. Срезневски, неговата история и историята на проучванията му, предложен е лингвистичен анализ на песните. Добавена е и споменатата рецензия на петербургския професор. Още три отделни кратки български статии за Срезневски са отпечатани в издания на БАН – три енциклопедии, които на практика обединяват усилията на цялата българска научна общност.

Линията за създаване на свои научни органи е възприета и от следващите висши училища, днес университети. В едно от тях е петото българско изследване за Срезневски, на колежата от Великотърновския университет С. Влаев, но то, за съжаление, все още ми е известно само като заглавие (по Харковската библиография).

Казано накратко, още в първите години Университетът залага принципи, най-добрите от които и днес, век и четвърт по-късно, са живи и дават добри плодове.

4. *Още институции.* Ако дотук разказът беше за двете най-важни научни институции на следосвобожденска и днешна България, време е да обърна поглед към още няколкото, без които същинска наука няма, но и част от тях са със заслуги в опазване и изучаване на наследството на И. Срезневски в двете главни посоки: връзки със съвременните му българи и изследване на българската писмовност, средновековна и съвременна нему.

Възрожденското време ражда уникалната българска институция на *читалищата*, първите (1856) в Лом, Свищов и Шумен. Читалищата, тясно свързани с училищата чрез сграден фонд, инвентар и особено чрез учителите, скоро се превръщат в центрове на културния живот на българите. На тяхна база се ражда модерният български театър, в много случаи там се създават нелегалните революционни комитети, там се събират съзаклятници по въстанията, включително и водачи на Априлското. Пак там кипи бурен книжовен живот – създават се библиотеки, музейни сбирки, събира се и се чете и периодика, обменят се актуални „световни“ новини²⁰. Напомням тези общоизвестни факти, за да подсетя за обществения опит на българите от предосвобожденското време. Читалищата всъщност съчетават в себе си няколко институции, които след Освобождението ще се обособят. Към тях през столетието се добавя опитът на българите, завършили в Османската империя и извън нея високи науки, та почерпили и *чуждестранен опит*, който съчетават с местния и поемат дългия и трънлив път на градеж на модерните институции в свободна България. Най-сетне, да не забравяме и личните „съкровища“ – библиотеки, музейни сбирки и пр., добре представени и в художествената литература от и за епохата – като например от Любен Каравелов (*Българи от старо време* – колекциите на Хаджи Генчо и дядо Либен) и от Иван Вазов (най-плътно в разказа *Хаджи Ахил*, но не само в него).

Говорим ли за институцията *библиотека*, трябва да се сетим, че създадените тогава към читалищата и училищата съвсем не са най-ранните. Предшестват ги от векове манастирските и църковните, но е неточно да се твърди, че в тях се събира само църковно-религиозна книжнина. Представителна с оглед на темата е библиотеката на Рилския манастир. В нея и до днес се съхраняват съчинения на Априлов и Венелин, на посетилия манастира Виктор Григорович, на Осип Бодянски, на Спиридон Палаузов (включително с негов автограф върху *Век болгарского царя Симеона*), на М. Дринов, на мнозина руски и украински учени, на европейски слависти, на Захарий Княжески, книги от личната библиотека на Неофит Рилски с подобен обхват, даже периодика. Към тях трябва да се добавят и каталози за продаваните в книжните магазини в Москва и Петербург книги²¹. Всички са осигурени по различни пътища към времето на публикуване или в близките години, понякога в по няколко екземпляра. Засега съчинения на Срезневски не са ми познати в тази библиотека. Но, както се вижда, част от споменатите автори са сред приятелите и познатите на петербургския професор, позовават се на негови изследвания и така, чрез тях – не само чрез ученика му Палаузов, името и част от творчеството му стават достойние на монашеското братство, на поклонниците и изобщо на четящите посетители на манастира.

Представителна за училищните библиотеки с оглед на темата е Габровската. На създаденото от Априлов, Палаузов и Мустакови училище (1835), днешната Априловска гимназия в Габрово, В. Априлов завещава личната си библиотека. Колкото и дълго и сложно да пътуват книгите към родния му град, най-сетне стигат. Още преди Освобождението в тази библиотека попадат и съчинения на Срезневски (от Априловата или по други пътища).

Ново явление в следосвобожденска България е създаването на днешната Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“. Първите стъпки дължим на губернатора

Пьотър Алабин, на завеждащия отдела за народно просвещение при Временното руско управление Марин Дринов, на депутата в Учредителното събрание Владимир Палаузов, син на Н. Хр. Палаузов, и на неколцина още, след които ще се включи и Константин Иречек. Според Иречек²² в основата на библиотечната книжна сбирка е залегнала личната библиотека на Спиридон Палаузов, но тя не е единствената. Към нея се добавя след ред перипетии личната библиотека на Иван Денкоглу, после тази на Любен Каравелов, на Николай Хр. Палаузов, най-сетне, в първото десетилетие на ХХ в. – и на Марин Дринов. От опазената в БИА документация и някои изследвания се вижда, че в личните библиотеки на възрожденците ни очаквано има и по едно или по няколко съчинения на Измаил Срезневски – отделни книжни тела или в периодиката²³. Скоро след това ще последват библиотеки от този тип в градове като Пловдив, Варна, Русе и др., които макар да са по-скоро общински, реално поемат и общонационални функции още в първите следосвобожденски години. Оценката се отнася и за многострадалната Сливенска библиотека – през Освободителната война читалище „Зора“ е опожарено и са нужни колосални усилия всичко да започне наново. Хората са успели: дори ако съдим само от факта, че през Втората световна война, особено заради бомбардировките над София, част от Университета (начело с историците) е евакуирана в Сливен и преподавателите са могли да продължат и продължават научните си изследвания.

Тук е мястото да се разкаже накратко за Университетска библиотека. В създаването отново първопроходец е Любомир Милетич, но не след дълго, но пък за дълги години тя е поета от Стоян Аргиров. Той я управлява над 35 години! Завършил докторат по славянска филология в Прага (1892), Аргиров отлично познава историята на славистиката, периодичните ѝ издания, най-ярките ѝ имена от XVIII–XIX в., с мнозина е лично познат и достатъчно близък и е със специално внимание към натрупването на фонд от съчинения на многобройни учени от европейска величина, както и на предходна и съвременна периодика. Успява да абонира библиотеката за десетки научни издания на различни европейски езици, а самият той, заедно с д-р Иван Раев, е и от българските преводачи на Иречек. С дарения на наследници, чрез завещания на университетски преподаватели, а приживе чрез собствените им контакти с ред издатели в различни страни в библиотеката постъпват, освен другите, онези съчинения на И. Срезневски, които и днес красят колекцията ѝ „Славика“. Като казвам съчинения на Срезневски, имам предвид десетте отделни издания, също и броеве на поне двадесетина списания на руски език, в които има негови или за него текстове²⁴. От тях излизат още над 60 заглавия, както установих, познати и достъпни в България. Заслужава си да се споменат в този план личните библиотеки на Михаил Драгоманов, Любомир Милетич, Иван Шишманов (въпреки злощастията ѝ от края на 1950-те или началото на 1960-те години), на Боян Пенев, чрез които отново попадат съчинения по интересувашата ме тема. И за да приключа на този етап с личните библиотеки на българските учени хуманитаристи, да спомена, че в процеса на дирения се оказва: В. Н. Златарски някак се е снабдил със съчинение от личната библиотека на Измаил Срезневски.

Впрочем пряката работа с конкретните книжни тела със сигурност ще разкрие повече страници из живота на нашите разнообразни библиотеки, допринесъл и за усвояване на творчеството на Срезневски. Още и ще уплътни знанията ни за много важните лични библиотеки на българските възрожденци и на българските учени от първите следосвобожденски генерации, както и за общуването им с колеги у нас и зад граница, не само в Русия. Толкова повече, че Срезневски не принадлежи „само“ на Русия или на Украйна.

Особен е случаят със следващата научна институция, *архивите*. Имали са мнозина наши възрожденци чувство за архив – иначе не биха съществували днес богатите сбирки на Български исторически архив към Народните библиотеки в София и Пловдив, множество материали в Научния архив на БАН, към бившите ЦДИА и ЦДА, СГОДА (днес обединени в Главна дирекция „Архиви“ към Министерския съвет) и по-малките, но не по-малко ценни по цялата страна (окръжни, градски, музейни, училищни, читалищни). Усърдията след Освобождението довеждат до изграждане на няколко архива, но чак до началото на 50-те години на ХХ в. не се стига до изграждане на централен архив и

стройна система на архивното дело²⁵. Точно от съхраненото в архивите може да се види и днес, как роднините на Спиридон Палаузов (починал 1872 г.) 15 години са се грижили книгите му да не напускат дома им, въпреки финансовите затруднения. В първите месеци след Освобождението ги предлагат на свободна България, мечтана и творена и от него. Дринов, до когото е писмото на Н. Хр. Палаузов, веднага осигурява парите за закупуването им (1500 тогавашни рубли в помощ на семейството) и за превоз до България, поемане на транспортни разходи и митнически такси. Пак чрез архива става възможно да се проследи дългият и сложен път на библиотеката на Иван Денкоглу през неговото училище в София, към Столична община и накрая до Народната библиотека²⁶. Тук според волята му постъпват освен библиотеката на Дринов и част от архива му, друга част (днес дигитализирана) – се съхранява в Научния архив на БАН. Кое то пък прави възможно да се изследват много от лекциите му в Харковския университет и при пряка работа с тях да се види доколко Срезневски като личност и творчество е присъствал. Това съвсем не са всички възможни примери от първите 30 години на Нова България.

Но ми се ще допълнително да подчертая още един момент от дейността на българските архиви, вече след Втората световна война. Не всичко е „розово“ (кога ли пък всичко е „розово“ в реалния живот?!), в българо-съветските отношения по тази линия и аз лично имам мрачни спомени от края на 1970-те години в Съветския съюз на тема „Съветски архиви“. Но в случая наистина говоря за нещо добро, историята на което обаче не съм проучила. Както и да е, през 1960-те години в България постъпват микрофилми, които разширяват изворовата база за българските изследвания върху Срезневски. Следите им се виждат в едно инкриминирано изследване на Николай Генчев, създадено в края на 1960-те и началото на 1970-те години, но видяло бял свят по единствения оцелял (благодарение на Велко Тонев) екземпляр чак през 2001 г., след смъртта на автора му, но с негов актуализиран предговор от предната година.

Един университет, особено когато прохожда, не може да задоволи всички образователни нужди на страната, даже тя да е само с територията и броя на населението си такава, каквата е България към времето на създаване на Университета. Нито пък всеки жаден за по-висока наука може да си позволи да следва навън. Като познават извъневропейския и българския възрожденски опит, първостроителите залагат на масово начално образование (типовите проекти на сградите създава много интересният архитект Петко Момчилов, на чийто баща Иван – възпитаник на Ришельовския лицей в Одеса – в бъдеще вероятно ще отдели повече внимание и по темата за българите и Срезневски) и на гимназиалното образование. До Освобождението българите създават *гимназиите* си в Болград (1858) и Пловдив (израствала на базата на класното училище), Габровската (на базата на училището от 1835). След Освобождението се заемат с укрепване на съществуващото и създаване на нови. Ако тук ги споменавам, то е защото най-малко три от тях участват в изграждането на и/или се радват да имат в екипа си част от големите български учени, оставили трайни следи и в разработването на връзката „Срезневски – българите – България“. На базата на Първа мъжка гимназия в София – каза се вече – е създаден Софийският университет. Там след дипломирането си работят В. Н. Златарски, Боян Пенев и кой ли още не; дългогодишен директор е, да повтора, един от „Новите седмочисленици“ – Ст. Станимиров. Гимназията дълго време е база не само за получаване на документ за учителска правоспособност, но и за придобиване на реални педагогически умения от десетки бъдещи преподаватели в Университета, много от които покрай другото ще стигат и до Срезневски.

Следващата е Русенската мъжка гимназия „Княз Борис“, едно от най-модерните български училища в първите следосвобожденски десетилетия на България. От интересувашия ме кръг учени тази гимназия завършват Михаил Арнаудов, Боян Пенев, Петър Мутафчиев; там години наред работи Божан Ангелов (обект на вниманието ми в бъдеще). Там се създават приятелства за цял живот (Мутафчиев и Пенев например), формиран се трайни интереси към науката (посочените трима, които не изчерпват всички достойни възпитаници на гимназията).

И, естествено, Първа мъжка гимназия във Варна, но не защото студията ми е предназначена за отпечатване в града побратим Харков, а защото я завършват неколцина ярки представители на българската историческа наука, от които – заради Срезневски – посочвам само бъдещите професори от Университета Петър Ников (и учител в нея за известно време) и Христо Гандев.

Колкото до *музеите*, и тяхното създаване следва възрожденския опит, натрупан у дома и извън българското землище, още и извън Османската империя. И те постепенно ще се отделят от библиотеките и архивите, но пътят извънредно много ще допринесат за просперитета на Нова България (онова време много обича термини като „Нова“ – за сравнение, заглавието на Вазовия роман *Нова земя* – и „Първи“, та и аз често-често ги употребявам, с уважение и към официалните названия). Да се обхоят всички днешни, дори само историческите или с исторически привкус, не ми изглежда възможно. Но си мисля, че например Габровският или Старозагорският музей биха внесли обогатителен нюанс в картината на избраната от мен тема, покрай Априлов, Палаузови и Захарий Княжески.

През 20-те години се наблюдава явление ново, което – малко неочаквано може би – ще даде един от ефектите си в средата на 90-те години на отминалото столетие. Създават се тогава три „свободни“ висши института, с икономическа или историко-политико-финансова насоченост: Свободният в София (1922, с дългогодишен директор създателя си С. С. Бобчев и призван освен всичко друго да приюти част от руските професори, емигранти след Октомврийската революция, за които място не се е намерило в Софийския университет²⁷; негов наследник е днешният УНСС), Икономическият във Варна (1920, макар идеята да е от 1911 г., но са попречили трите войни; Варна е градът, прославен освен с Мъжката си гимназия, още и с Търговската, а висшето училище се вижда продължител на Търговската гимназия; днес се знае като Икономически университет – Варна, а преди 1989 г. беше много популярен като ВИНС „Димитър Благоев“) и Свищовският (1936, който акцентира върху икономиката също, но се мисли и като наследник – в известен смисъл – на първото българско търговско училище, създадено още през 1875 г. от Димитър Шишманов, бащата на бъдещия академик Иван Шишманов; днес се знае като Стопанска академия „Д. А. Ценов“, но до промените от края на 1980-те години се водеше като Финансов). Очеvidно и трите „свободни“ института не предполагат – поради профила си – досег със Срезневски.

Но тенденцията за още и още висши училища след Втората световна война се изразява в създаване на профилирани (педагогически, технически, икономически) висши учебни заведения в множество селища – както в „традиционни“ центрове, така и в нови, което решава ред икономически и социални проблеми на страната и държавата.

През 1995 г. всички на практика се нарекоха „университети“ – факт, който говори колкото за земяческо-политическите нрави в съвременна България, толкова и за магията на думичката „университет“: магия, осигурена от впечатляващото присъствие на Софийския университет в българската духовност. По онова време България имаше още един университет – във Велико Търново, който скоростно (!) беше извървял пътя от Висш педагогически институт (1963) до Университет (1971), според поредното държавно решение. Но кой ли имаше търпение да следва модела на Софийския и на Велико-търновския „Св. св. Кирил и Методий“?! В някои малобройни отношения заслужаваха може би институтите от този тип в Пловдив, Шумен, Благоевград. И днес, заедно със София и Велико Търново, те са петте български висши училища от типа на класическите университети, с различни оценки в класациите от всякакъв род, обаче София и Търново си остават първенци. Сътрудниците им, според програмите за обучение на историци и филолози, в една или друга степен застъпват живота и научните дела на Срезневски, обаче не се наемам да ги коментирам преди да установя по-преки връзки с повечето от колегите си – не познавам всички подходящи публикации, но като гледам част от издаденото в Търново и Шумен, частично в Благоевград и Пловдив, надявам се Срезневски да не е непознато име за студентите в съответните специалности, още по-малко – за преобладаващата част от щатните им и някои от хоноруваните им през годините пре-

подаватели. Толкова повече, че ако не най-младите, предното поколение поне тръгва от Софийския университет, следва моделите му, а Софийският е привързан към темата не просто емоционално (казва ли са ми по-млади колеги филолози: „О, Срезневски, нашият любимец!“), пък доказателства виждам в продукцията им), но и съвсем прагматично и строго научно. А за днешните частни университети ще си спестя възможността да говоря. Но и там нещата зависят от конкретния преподавател (преди да отидат там като щатни или хонорувани, мнозина колеги се бяха доказали като учени). Вече не съм особено обнадеждана, че ще чуя във Варненския свободен университет (той си унищожи четенията по история), в Бургаския (където и ги нямаше, или се явяваха спорадично) или в Нов български да се говори за Срезневски. И да е ставало евентуално дума за Срезневски в краткотрайния Славянски университет, никак не съм убедена, че е звучало компетентно слово, като знам освен учебните планове и състава на този т.нар. университет. Американският пък в Благоевград изобщо и изначално не се вписва в темата ми. Поне такива са впечатленията ми към днешна дата.

Накрая на тази част ще спомена институции, които днес се наричат „неформални“. Думата ми е за *дружествата*. Духът на XIX в. насърчава хората да правят все повече от тях. Много шумели, в известен смисъл и ефективни в последните подробски години, но особено популярни в първите следосвобожденски десетилетия са археологическите дружества. Нека обаче не си представяме, че се захващат с интензивни археологически разкопки. Не че не ги правят, но названието „археологически“ в случая следва модела на столетието от началните му десетилетия и днес по-точно бихме ги нарекли „Дружества за изучаване на старината“, каквото и да значи старината. В тях се събират професионалисти, любители и любопитни. По познатите ми материали от „Известията на Варненското археологическо дружество“ и известното ми по литература за Търновското не се наемам да твърдя, още по-малко по спомени, че стигат и до Срезневски. Но съществено то е също, че освен да опазват старини, да събират материали от възрожденското време, а и по-ранни, те всъщност създават атмосфера на нагласи, на отношение към отминалото време, на ползата от познаването му и на пътищата за възсъздаването му. А това никак не е маловажно – чисто теоретически, но и като ефект върху младежта, да речем: не един и два са случаите, в които младите ще се захласнат по науката „История“ и след години ще ги видим в първите речички на българската историопис. Някои може би ще стигнат и до славистиката или поне до българистиката, чрез нея и до Срезневски.

5. Научни форуми. В повечето случаи материалите от тях излизат в специални сборници, понякога като поредица през годините; също понякога изданията са много-томни – в зависимост от количеството на подготвените за печат статии; пак понякога сборниците са посветени на предстоящия научен форум, без да е задължително личното присъствие на всеки автор във форума.

Практиката за организиране, провеждане и участие в научни форуми, въведена като форма на временно обединение на съмишленици скоро след Освобождението, в следващите десетилетия и до днес се разширява и обогатява. Началото попива натрупания възрожденски опит – вътре в българското общество, в съчетание с наученото от любопитните и отворени към световните новости пътуващи на Изток и на Запад от Османската империя българи. Много ярки с оглед на темата са изявиите по линия на църковнонационалната борба и учителските събори.

Форумите са институционални, местни, окръжни, национални, международни, в България и извън нея; много от тях са свързани с предстоящи или течащи юбилеи и кръгли годишнини. И понеже учени винаги е имало и ще има, а те обичат да се мислят като духовно свързана гилдия, където и както да работят, остава да се осигурят средствата и много важното – да ги има хората, които знаят как се правят нещата и да имат физическите и психическите сили да ги направят. Така текаат конференции, конгреси, симпозиуми, сесии, семинари и просто сбирки, все с желанието да се обменят научните постижения. И ако България през 1934 г. е домакин на IV международен конгрес на византолозите (следващ път – през 2011 г.), заслугите са най-много на българските учени, вече споменавани по-горе по случая Срезневски: доайена Васил Н. Златарски, Петър

Мутафчиев (освен всичко друго, той е специализирал в Мюнхен при Август Хайзенберг, чете курса по „История на Византия“ в Университета и е референт за Балканите в списание *Byzantinische Zeitschrift*, поето вече от колегата му и приятел Франц Дьолгер), Петър Ников (ученик на Карл Крумбахер пак в Мюнхен и на К. Иречек във Виена; в продължение на три години, от 1920 до 1923 г., той чете и първите лекции по „История на Византия“ в Университета).

Следват – през втората половина на ХХ в. – конгреси по славистика, по балканистика у нас и извън България, но с българско участие, по история, конгреси на Българското историческо дружество и едни, които искам специално да отбележа – Първият (1981), Вторият (1986) и Третият (2013) международен конгрес по българистика; организирани от Софийския университет четири (1981, 1984, 1987, 2006) международни симпозиума „Университетски изследвания и преподавания по българската история у нас и в чужбина“. В материалите на тези и подобни научни форуми не рядко се среща и името на Срезневски, вплетено в изследванията на български учени и на чуждестранните им колеги.

Обаче българското присъствие навън, както и външното тук, не е от конгрес на конгрес и от конференция на конференция – колегията си сътрудничи в периодични издания, обмена си писма с научна информация, участва в научноорганизационна дейност, български учени гостуват с лекции в университети, колежи, научни дружества, биват избирани за чуждестранни членове и сами избират своите колеги в българските научни институции, канят ги за четения. Възникват и чисто човешки приятелства, които насърчават и развитието на науката. То е практика и днес, онаследена от предосвободенското време, все още почти непроучена²⁸.

Това са малка част от фактите, които опровергават идеологическите глашатаи след 9 септември 1944 г. и наследниците им след 10 ноември 1989 г. в твърденията им на тема колко изолирана била българската наука от световната такава в съответния исторически отрязък от време.

6. Книжнина. Контекст и тенденции. Две са предпоставките, които предизвикват интереса на българските учени към И. И. Срезневски: тематиката в изследванията му и заслугите му към Българското възраждане. Да подчертая и едно разбиране, характерно и за България: никоя наука не се развива затворена в националните си граници. Защото наистина първо се е родила науката, хилядолетия след нея – националната държава. Така, изследователите обичат да се занимават с историята на своята наука, макар специалистите историографи в България да се броят на пръсти и в днешните университети далеч не винаги четенията да се водят от тях. Но още създателите на Университета поставят на здрава основа изучаването на историята на славистиката, особено в нейния филологически дял.

С развитието на българската украинистика (специалност „Украинистика“ беше открита преди 15 години в Софийския университет, но тази част от света български учени изследват поне четвърти век подред, от Паисий насам) вероятно ще се очертае и следваща посока – интерес към историята на самата Украйна, много „българска земя“ от дълги векове насам. Днес добрите българо-украински политически и икономически отношения са благоприятната обща рамка, която насърчава общуването на учените и разработването на взаимноинтересуващата ги проблематика.

Както изглежда, докъм 1852 г. името на Срезневски и делата му не са кой знае колко познати на българите. Всъщност няма и къде особено да засвидетелстват в печатен вариант познанието си: до Кримската война (1853–1856) са излизали само списание „Любословие“ (1844–1846), вестник „Български орел“ (3 броя, 1846), проходил е „Цариградски вестник“ (1848–1862), кратък е и животът на сп. „Мирозрение“ (5 броя, 1850–1851) и сп. „Смесена китка“ (1852) на П. Р. Славейков. Нещо повече, пълен е захласът по Юрий Венелин и за университетската славистика в Русия почти не остава място.

Ситуацията се променя с появата на *Векът на българския цар Симеон* на Спиридон Палаузов и достигането ѝ до българските предели в Османската империя. По-късно името на Срезневски попада и на страниците на *възрожденския печат*, пак чрез статии

на ученика му В. Макушев (в сп. „Читалище“) и на почитателя му А. Хилфердинг (в сп. „Български книжици“). Така се очертава една тенденция: делата на големия учен да стават достойни на българите в Османската империя чрез някогашните му студенти и чрез колеги. Неколцина от редакторите и сътрудниците на двете списания са с доказано познание с Петербургския професор и/или поне с творчеството му: Д. Мутев, С. Палаузов, Ст. Изворски, З. Княжески, М. Дринов, или пък са от Одеския кръг, или са свързани с него, като учият в Киевската духовна академия Тодор Бурмов – първият министър-председател на свободна България. Пряката работа с възрожденския печат след Кримската война е възможно да уплътни картината на тази тенденция, наченала с младия Палаузов.

Твърде е възможно *Спиридон Палаузов* (1818–1872), човек отлично подготвен в Одеса, Бон, Мюнхен, Москва и Петербург, живеещ основно в Одеса, сиреч на украинска земя, да е познавал ранното творчество на учителя си много по-плътнo, отколкото си представяме или отколкото е отразено в съчиненията му. Но има и едно документирано доказателство и то е в защитата, която цензорът С. Палаузов осигурява на Тарас Шевченко в официалното си писмо, в което изтъква приносите на Срезневски по темата „Украйна и украинците“ и подчертава, че нищо крамолно следователно няма и у Шевченко. Впрочем самият Срезневски също известно време е цензор и може би има заслуги за осигуряване на работно място на студента си Палаузов след защитата на магистърската теза.

Засега ще отбележа само оценката си, че с тази книга Палаузов решава веднъж и завинаги спорния в тогавашната наука въпрос за времето и пространството, в които живее и управлява цар Симеон. Той прилага и нов подход. Събира в едно двата Симеонови образа – на царя войн и на дееца и организатора на културата. Нов е подходът му и към литературното наследство на епохата – слива в един разказ авторските и анонимните български съчинения с всичките им известни тогава преписи (някои открити от Срезневски и от Палаузов) и така литературният живот на времето блясва с цялата си прелест, макар и открития тепърва да предстоят. В препратките си българинът се позовава на „Древние письменна славянские“ (1848) и заключава, че „не може да не се съгласим с мнението на И. И. Срезневски и да не стигнем до извода, че глаголическата писменост е явление от IX в.; но къде именно тя е получила началото си, – това изисква най-тънки изследвания и търсения“. Самият Палаузов вижда като родина на глаголицата България, откъдето тя се е разпространила и в Далмация и изобщо – движи се в посока Изток–Запад, а паметниците са допълнителен аргумент, че е била съставена с оглед на българския език. В творчеството си Палаузов често отправя поглед и към други изследвания на учения. Сред тях са „Святылища и обряды языческого богослужения древних славян по свидетельствам современным и преданиям“ (1846), „Мысли об истории русского языка“ (1849), „Древние памятники русского письма и языка (X–XIV веков)“ (1863), „Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках“ (1866–1867), „Болгарская грамота XIII в.“ (1853) и др.

Ако днес Палаузов се възприема като първия български професионално подготвен историк, то е колкото основателно, толкова и заслуга на Людмила Ровнякова, която напомни за него (1972), толкова и на българските учени, начело с А. Бурмов, който първи в пряк текст постави въпроса, и то в статия за Марин Дринов, дали началото на модерната ни историопис не трябва да броим тъкмо от Палаузов, не от Дринов. Макар че както е видно например от възпителната лекция на П. Ников в Софийския университет (1920), дори тогава той е вече възприеман като нещо различно от времената от Паисий Хилендарски (1762) и на Романтизма, но все още и не може би от времената на Позитивизма или на „научно-критическото течение“ както му викат тогава. До 1972 г. най-подробният български разказ за Палаузов е може би на Мария Матеева²⁹.

100 годишнината (1972) от смъртта на Палаузов стана повод да се преиздадат част от съчиненията му върху Средновековието и Новото време, част от писмата му и да се направят множество изследвания върху жизнения му и творчески път. Така името и делата на учителя му Срезневски многократно се появяваха в българската печатна продукция

и ставаха все по-известни за българските историци, за широката четяща публика; със сигурност нови неща излязоха и за колегите-филолози. Така се уплътни онази тенденция, спомената в началото на тази част: Срезневски навлиза в науката на България чрез учениците си, начело с Палаузов. За жалост, след като излязоха двата тома, със съставители и редактори съответно Васил Гюзелев и Христо Коларов, а на втория М. Велева, научният шум затихна и се появи само два нови факта, и двата благодарение на немската българистка Хилде Фай. След запитване в Хайделберг се установи, че Палаузов не е следвал там; откри и дипломната му работа от Бон и я публикува³⁰.

В. Н. Златарски в първия български историографски курс (1897), след него П. Ников във встъпителната си лекция задават модела за историографски изследвания: в контекста на световната наука. Доста по-рано подходът се вижда и у И. Д. Шишманов в студията му, която открива Сборника за народни умотворения, наука и книжнина: „Значението и задачите на нашата етнография”. Този модел се следва и днес, а един от резултатите е във възложените и защитени дисертации по Българистика, в които Срезневски неизменно присъства. Но между смъртта на Палаузов, усърдията (на Златарски, Ников, Бурмов) да се развие Историография и в България и тези дисертации лежи цяло едно столетие.

Съвременникът на петербургския учен, *Марин Дринов* (1838–1906), освен да се реализира като комплексен изследовател в много по-висока степен отколкото разни обстоятелства са позволили на Палаузов, става и университетски професор, формира отлични представители на руската Славистика и създава една от най-трайните и до днес българо-руски и българо-украински научни връзки: Харков и България. Неслучайно В. Н. Златарски отбелязва, че той е от последните представители на комплексната славистика и подчертава: „...Дринов представя верен тип на стар славист в най-добър, широк и висок смисъл на тази дума, славист, който неуморно работи и работи в чисто историческа, филологическа, фолклорна и историко-литературна област. [...] Наистина е съвмещавал и съвместя в своята личност, в своята учена деятелност, енциклопедията на славяноведението“, макар на първо място да го занимават българите – с историята, езика и литературата си³¹.

Във връзка с темата за Срезневски тук ще посоча само част от творчеството на харковския му предшественик, на която той самият се позовава, и някои негови оценки. По познавателни и етични причини Марин Дринов се опира на проучванията на И. И. Срезневски винаги, когато са актуални за разработваната от него тема. Тук влизат изследванията на петербургския учен върху старите руски летописи (1862), „Древние памятники русского языка и письма...“ (1863, 1865, 1882) и „Древние славянские памятники юсого письма“ (1858). В статии и студии Дринов се опира още и на „Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках...“ (1867, 1871, 1874, 1875, 1876, 1879)³², в бъдеще една от обикнатите от нашите старобългаристи серии изследвания.

Чрез професионалиста Дринов се обогатява и допълнително очертава кръгът от съчинения на Срезневски, който ще продължи да вълнува българските учени в следващите десетилетия. Дали сами ги откриват, или тръгват от Дринов, е друг въпрос, но постоянен остава интересът към средновековните български паметници, издирени или само обявени, също и публикувани от Петербургския професор, както и уважението към неговия принос. Макар в името на науката, подобно на Дринов, да оспорват някои от вижданията му.

Не по-малко интересна в този план е встъпителната лекция на Дринов в Харковския университет с оценката, която дава за миналото на славистиката и за перспективите пред нея, както ги вижда, след като поема Катедрата на Срезневски и П. А. Лавровский. Най-често цитираният и днес пасаж от тази лекция (издадена напоследък и факсимилно по запазената чернова) гласи: „Позвольте мне, милостивые государи, начать с объяснения того внутреннего волнения, которое я испытываю, восходя на эту кафедру, и которое, без сомнения, вы прочли на моем лице, заметили и в голосе. Кафедра эта не новая, она имеет хотя и непродолжительную, но славную историю: с нее учили Срезневский и Лавровский – громкие имена в славянской науке. Сумею ли я хоть сколько-нибудь под-

държат доброе имя, снисканное этой кафедрой такими именитыми деятелями? Смогу ли я сколько-нибудь ответить на те ожидания, которые вы вправе возлагать на того, кто осмелился назваться их преемником. Я только одно могу обещать – это любовь к своему предмету и усердную готовность содействовать его процветанию⁴³³. Като изпреварвам събитията, позволявам си да цитирам отговора на един от следващите, стотина години по-късно, харковски слависти – проф. Георги Н. Попов: Дринов „не само достойно е поел предадената му щафета, но и съществено е увеличил славата на катедрата“⁴³⁴.

След години, по повод смъртта на колегата си и приятел В. Макушев, Дринов още веднъж ще оцени творчеството на Петербургския професор: „През последните шест-седем години се преселиха един след друг във вечността най-старите руски слависти О. М. Бодянки, В. И. Григорович, И. И. Срезневски, които немалко нещо са направили за привдигането на славянската наука, на която они ни бяха първите учители в руските университети... Чрез своите многобройни учени трудове и пътувания по словенските земи, както и чрез дълготрайната си професорска дейност, они немалко са спомогнали и за развитието на словенския свят изобщо, та и между българите“⁴³⁵.

Последните два цитата от текстове на Дринов маркират една бъдеща посока във възприемането на Срезневски от страна на българите. Сам Дринов е с пълното съзнание за отговорната си мисия, натежала от заслугите на предшествениците му в Харков. В бъдеще време и през целия XX в., та и сега, сред подтиците на българския интерес към Срезневски са свързаните с Харков, Дринов и изобщо с историята на славистиката и българистиката.

През 1875 г. излиза книгата на чешкия учен *Константин Иречек* (1852–1918), умно наречена *История на българите*, не на България (по негово време терминът „България“ би го ограничил само между Дунав и Стара планина). Чрез него в българските предели още веднъж се заговоря за Измаил Срезневски.

Когато пише труда си, Иречек едва е подминал 20 житейски лета и е далеч от да навърши 25 години. Винаги държа да подчертая, защото съм убедена, че съм права: на тази възраст, по-скоро под нея, имаш храбростта да напишеш историята на цял един народ от първите свидетелства за него до своето време, в случая – минало на 1500–600 години. С узряването – житейско и в науката – разбираш, че такова начинание не е по силите на един човек. Константин Иречек не загърбва българската проблематика дори след не особено благоприятния си опит с българите и България в следосвобожденската действителност и бурните политически страсти. Във Виена и Прага продължава да се грижи за българската научна младеж – самият Петър Ников (1884–1938) става доктор при него, под негово ръководство. Иречек не прекъсва и връзките си с българските си колеги и цял живот трупа поправки и добавки към младежката си книга. Българите го подозират, че се е отказал от тях и се е ориентирал към сръбската история, но дори това не го смущава. Но никога не прави ново издание на труда си. Всичко това излиза през 1929 г., след смъртта му, с превод на Андрей Диамандиев и Иван Раев по руското издание, компетентно редактирано от Васил Златарски. Сигурна съм, че е въпрос по-скоро на възраст и научна зрялост, отколкото на нарасналия обем на българистични дирения и постижения по континента и в самата България: храбростта е по-присъща на младостта, после разбираш, че си заплувал в непреплуваем океан от проблеми за миналото на един народ, за който се пише и говори повече от хилядолетие, и то през новата ера.

Ако тук споделям размислите си, то е и заради прекалено строгата оценка на младия Иречек за Срезневски, по-близък по възраст до дядо му Павел Шафарик, с когото са си близки и си сътрудничат, отколкото до внука Иречек. Да повторя: основателно захласнат по само с 14 години по-възрастния от себе си Марин Дринов, Иречек смята, че Шафарик, Палаузов и Срезневски имат важни приноси в изследването на българската история, но всъщност, особено за времето на цар Симеон, заслугите са фактически на Дринов. Иречек заедно с това е уважителен към откритията на Петербургския професор. И изрично подчертава, че Срезневски е „най-добрият познавач на славянската палеография“⁴³⁶.

Иречковите позовавания на творчеството му са в зависимост от разработваните теми, както подобава на модерния историк. Още в „История на българите“ той стига и няма как да не стигне до проблема за взаимоотношенията между глаголицата и кирилицата. Неясно защо обаче, акцентира на едно по-късно становище на Срезневски, отрицало и продължаващия диспут в славистиката по проблема. Иречек избира с основание мнението на дядо си, но изглежда не познава по-ранното гледище на Срезневски, цитирано и от Палаузов, изпреварило с няколко години виждането на Шафарик. Или пък, след разказ за руския прием на Шафариковото разбиране, е оставил Бодянски и Срезневски в добавката „и др.“. Важно в случая е да се отбележи на кои изследвания на Срезневски се позовава, защото четящите възрожденски българи владеят и немски, и чешки, и руски (трите езика, на които са най-ранните Иречкови издания), но на по-широк кръг естествено се радва преводът на български език. Така, през тези езици и чрез Иречек достигат до тукашната публика още веднъж заглавия на изследвания на Срезневски. Иречковите посочки са за: „Древние глаголические памятники“ (1866), „Савина книга по изданието за паметниците с юсово писмо“ (1868), публикации в „Журнал Министерства народного просвещения“ (1841), включващи 33 старобългарски паметника и Райградския манастир в Моравия, „Древние памятники русского письма и языка...“ (1863).

Само ще напомня, че Иречковата история ляга в основата на много възрожденски и на първите български следосвобожденски учебници, които служат на българското училище и по-късно. Не е важно, че в тях името на Срезневски може и да липсва – важно е, че хората, които ги съставят, научават за този учен, участвал в изграждането на облика на европейската славистика през XIX в. И не един и двама поемат пътя на историята, вдъхновени от Иречек – Златарски е само един от най-известните. Но по същата пътечка тръгват към науката „История“ и наши млади съвременници.

Остава да добавя един безсмислен според мен спор, развихрил се през последната трета на XIX в.: на коя национална наука принадлежат хора като Палаузов, Дринов, и потих – за Иречек. Още тогава, в края на 70-те, едва узнала за спора и за аргументите му – повечето несериозни – изработих своето становище. И то е, че когато един човек създава блага за две науки, нямаме право да го затваряме в тесните национални граници. Науката наистина не е откритие на националните държави и да запишем Палаузов и Дринов само за руската или само за българската наука означава да зачеркнем една важна част от творчеството и научноорганизационната им дейност. Даже не повдигам въпроса за това, че бихме им отнели правото на местожителство, което така или иначе са си избрали, и правото на българско самосъзнание, многократно доказано с делата им. Но не може и да ги приемем само като български учени, щом самите те активно участват в процеса на формиране и развитие на руската българистика и европейската славистика. Прочие, този безсмислен спор издава една много висока оценка за делата им: никой не ще пожелае да запише в историята на националната си наука нескопосан и недоучен „учен“.

Благодарение на Палаузов, Дринов, отчасти на Раковски и Иречек, се оформя един кръг от изследвания на Срезневски, които и до днес трайно присъстват в българската хуманитаристика. Това е следващата тенденция, която на този етап съм успяла да проследя.

Трета тенденция, която най-рано съзирам у И. Шишманов (1894), е усвояването на Срезневски, по-точно на *Очерка* му, за новобългарската печатна книга, чрез чешката версия (писмото до Ханка, издадено 1847 г.), която за жалост не познавам *de visu*. После ще видим този подход при Боян Пенев, Емил Георгиев, дори при историка на българската журналистика Георги Боршуков, който е узнал за нея, благодарение на покойния днес колега Илия Конев, но не и за руската. Във всички тези случаи позоваването е провокирано от изследванията на авторите за Константин Фотинов, а Е. Георгиев представя *Очерка* доста по-разгърнато и в контекста на българо-чешките връзки. От издадените лекции на Боян Пенев се вижда, че веднага след чешките учени е възнамерявал да направи лекция за руските слависти и българисти, специално и за Срезневски, но тя не е публикувана или не е запазена. Възможно е да не се е и състояла, но едва ли: макар да е специализиран в западните славяни (той създава полската филология в България, също

и Българо-полското дружество, чете курс по българска литература от Средновековието до своето време, също издаден), много добре познава явленията в Руската империя, историята на славистиката и обича да оглежда целия славянски свят. В чешки контекст се докосва до Срезневски и Б. Йоцов.

Съществено разширяване на изворовата база, в случая – опознаване на творчеството на Срезневски – настъпва със създаването на Университета и най-вече чрез изследванията и лекционния курс на *Беню Цонев* (1863–1926), първият том от който е готов за печат дълго преди Първата световна война, но вижда бял свят едва през 1919 г., а работата е наченала още в края на XIX в. Вторият и третият ще излязат посмъртно (1940), подготвени от асистента му Кирил Мирчев, който и коригира някои неточности.

Тъкмо в първия том личи почеркът на учения по темата: преди да представи историята на българския език, прави преглед на изследванията на предшествениците си. При показването и обяснението пък на изворите за историята на българския език, върху които гради повествованието си, прецизно отбелязва откривател, изследовател, оценки и пр. Коего обяснява защо в този том е отделено толкова много място и за творчеството на Петербургския професор. Подробно са коментирани възгледите на Срезневски върху глаголицата, кирилицата и взаимодействието между тях, за езика, за който са предназначени, за различните редакции на старобългарския език, за вариантите на глаголицата и пр.

С този подход Б. Цонев въвежда в българската наука дирения на предшественика си върху *Михановичевия апостол*, *Житието на св. Текла*, *Мирославовото евангелие*, *Вълкановото (Симеоновото) евангелие*, *Зографското евангелие*, *Клоцовия сборник*, *Мариинското евангелие*, *Синайския требник*, *Асеманиевото евангелие*, *Македонския лист*, *Охридското евангелие* – все най-стари глаголически паметници, а също и най-старите известни през XIX в. кирилски паметници като *Савината книга* (открита от самия Срезневски), *Супрасълския сборник*, *Слуцкия псалтир*, *Хилендарските листи*, *Ундолските листи* и *Македонския лист*. В представянето следват среднобългарските паметници от XII и XIV в. отново с отчитане на конкретните приноси на И. И. Срезневски – *Григоровичев паримейник*, *Болонски псалтир*, *Погодински псалтир*, *Слепченски апостол*, *Охридски апостол*, *Гърновско евангелие* от 1273 г., *Струмишки апостол*, *Хлудов паримейник*, *Зографски трифологий*, със служба за Кирил и Методий; най-сетне и *Аджарският дамаскин* от 1686 г. Беше наложително да ги изброя, защото през следващите десетилетия и до днес те представят основния кръг от паметници, при изследването на които българските учени съобщават приносите на Срезневски или поне препращат към труда на Б. Цонев. Българският езиковед обявява около 20 паметника, открити, съобщени, обнародвани от Петербургския професор, излезли от 1848 г. нататък, някои и посмъртно, а в същото време залага един от основните принципи на българското езикознание и в тази посока – история на науката.

Този подход на Б. Цонев се оформя като тенденция и се запазва и при следовниците, чак до наши дни, и обуславя честата поява на Срезневски в изследванията на българските филолози. Приятната особеност е, че всяко следващо поколение съумява да разшири обсега на българистичната проблематика от изследванията на И. Срезневски, т.е. да опознае – с днешна дата – практически всички.

Десетина години по-млад от Б. Цонев и негов ученик е многозаслужилият за науката, преподаването и популяризацията *Йордан Иванов* (1870–1947). Възпитаник е на втория випуск на Висшето училище в София (дн. Софийски университет) и учи още при А. Теодоров-Балан, Л. Милетич и при Иван Шишманов. Тези негови учители са и отлични учени, в творчеството на които Срезневски също присъства достатъчно активно. Интересното е, че макар да са предимно езиковеди, отчасти старобългаристи – с изключение на Шишманов – те успяват да създадат у Й. Иванов вкус към комплексното изследване на проблемите, такъв, какъвто е в разбирането за славистика/българистика по времето, когато самите те са още деца. Огромното му по обем творчество е и богато на идеи, приноси във всички възможни сфери, както ги определя историографията, и един от символите за дълголетие на българската наука. Негов възпитаник, след това

и асистент, е добре познатият Петър Динеков (1910–1992). На два пъти Й. Иванов, за когото асистентът му казва, че е преброял маса архиви „от Русия до Испания“, жертва университетската си кариера: веднъж работи в Търговското агентство в Солун, втори път тръгва във войните със Седма рилска дивизия. Все с една и съща цел: да обикаля из Македония (роден е в Кюстендил, където завършва педагогическо училище), кога легално, кога с подкрепата на армията, за да издирва оцелели български старини.

Така се ражда значителна част от творчеството му, от която тук ще спомена настолната книга и на съвременните български изследователи *Български старини от Македония* (1908, 1931– допълнено, фототипно 1970) и изданието на Зографската чернова на *История славянобългарска* от Паисий Хилендарски. Й. Иванов е лично познат с мнозина от славистите на своето време, с някои – като с П. Лавров, работи и заедно на Света гора. До творчеството на И. Срезневски освен от обща професионална култура, почерпана в Университета, и по-късно той се докосва във връзка с проучванията си на старобългарските и среднобългарските паметници, включително във връзка с откритите от него още глаголически листи в архива на Рилския манастир.

Винаги, когато има смисъл, Й. Иванов, в стила на учителите си, се позовава на Срезневски по повод на паметниците, с които работи, особено в манастирите на Света гора. Но самите позовавания свидетелстват, че той много добре познава изследванията му, свързани със средновековната българска литература. В *Български старини из Македония* бележките включват повече от десет публикации, появява се името на Константин Петкович и изследването му за Атонските древности, провокирано до голяма степен и от Срезневски, както и Палаузовият *Век болгарского царя Симеона*. Самият Срезневски, макар да са посочени отделни негови грешки, е оценен като „бележит руски славист“, който има впечатляващи постижения в проучването на паметници от Атон, макар да не е посещавал никога това свято за християните, особено за източноправославните, място. Освен в останалите случаи Й. Иванов особено подчертава заслугите на Срезневски по издирване и изучаване на *За буквите* на Черноризец Храбър и най-много по изнамиране, изследване и публикуване на съчинението на Климент Охридски *Похвално слово за Кирил Философ*. Така и чрез Й. Иванов се утвърждава тенденцията Срезневски да бива оглеждан като изследователя с многобройни приноси в откриването, опазването, обнародването и изследването на български средновековни паметници – основна посока и досега, стане ли дума за старата българска книжнина, проблем, разработван най-вече от филолозите ни и до днес.

По-различен е *Иван Шишманов* (1866–1928). Научната му програма от ранна младост е да се види какво българите са взимали от други народи и какво са внесли в световната културна съкровищница. По друг начин изразено, той е българинът, който поставя въпроса за културните взаимовлияния. А това е задача, за чието изпълнение един живот не стига, не стигат и много животи. Докато чете лекции по сравнителна история на западноевропейските литератури, той прави многобройните си приносни изследвания по история на Българското възраждане, сравнява процесите тук със западноевропейския Ренесанс. Воден пък от споменатата си програма, стига и до историята на славистиката и българистиката. Не че съвсем не го занимава Средновековието, но от хронологическа гледна точка предпочитанията му са към времената от XV в. насам. Така – заради Възраждането и славистиката и българистиката през XIX в., се появяват наблюденията му, съпроводени и от въвеждане на нови извори за В. Григорович, дневника на когото открива и публикува, за контактите на Юрий Венелин и Павел Шафарик с българите и множество още; изглежда, че и първи узнава за *Очерка* на Срезневски върху новобългарската печатна книга, както стана дума.

Важно е в случая да се подчертае, че с Шишманов фактически начева тенденцията, стремежът Петербургският професор да бъде видян като човек, живял през второто българско възрожденско столетие и общувал с българите. Още – да бъде видян Срезневски в кръга на съвременните си руски и задгранични (извън Руската империя) слависти и българисти. Двете посоки дават отлични плодове през целия XX в., а осмислянето им продължава и днес. Само няколко имена ще спомена от тази тенденция, а част от про-

изведенията им е посочена в Приложение № 1. Имам предвид например Павел Орешков, Стоян Романски, а от нашите съвременници – най-вече Лиляна Минкова, русистка по образование и със защитена дисертация върху историята на украинската литература през XIX в. В България синът на Срезневски публикува материали от архива на професора – кореспонденцията с Григорович, която има отношение към българите. Кога българските учени са се свързали с Всеволод засега (да подчертая пак) ми е трудно да кажа, но не по-късно от годините преди Първата световна война, както се вижда от някои писма и един доклад на Йордан Иванов.

Още един шрих – епохата на Възраждането дълги десетилетия се изучава интензивно по-скоро от учени с базово образование филология, макар и историците да са активни. При трима ярки медиевисти обаче (Златарски, Мутафчиев, Ников) трудно е да се посочи поне един историк, университетски преподавател, който да е специалист тъкмо върху XVIII–XIX в. от родната история. Това положение се запазва почти до края на Втората световна война.

Доста се задълбочава разделението вътре в хуманитаристиката още към края на XIX в. и особено през XX. Както изглежда, към езиковедите и историците трябва да се добавят фолклористите начело с Михаил Арnaudов и с продължение П. Динеков, Цветана Романска, Донка Петканова и още неколцина. Така стават достояние на българската наука още съчинения на Срезневски, които, веднъж усвоени, продължават живота си в българската наука. В рамките на филологията дълго време се развива етнографията, а хората, които я работят в този план, не подминават фолклора. Има този подход и при днешните старобългаристи – докато изследват литературните явления, да не пренебрегват апокрифите и фолклора, а напротив, да търсят паралели и в тях. Впрочем с годините Срезневски все повече се насочва към ръкописите и към езика, а като не може да стигне до българите в българското землище, принудително изоставя етнографията и фолклористиката и се докосва до тях „само“ чрез съхраняване на готови текстове, тежки за издаване и рецензии, и до популяризирането им в научната общност. С развитието пък на българската русистика и старобългаристиката, на различните дялове на езикознанието все по-засилено е българското научно внимание към приносите на Срезневски в речникотворчеството.

Още една тенденция се набелязва може би на границата на XIX и XX в., но не ми е под ръка първата българска *енциклопедия* на Лука Касъров, за да кажа доколко го има там Срезневски. В следващата, много добра, на братя Данчови, статия за него няма, но пък името му се среща например по повод на *Савина книга*. Както изглежда, за първи път самостоятелна статия „Срезневски И. И.“ е включена в петтомната *Кратка българска енциклопедия* (т. 4, 1967) – първата многотомна и първата, съставена от колектив. Авторът не е посочен, но доколкото в редколегията са езиковедът Владимир Георгиев и литераторите П. Динеков, Г. Цанев и Ст. Королев, много е възможно да е писана от първия. Освен стандартни биографични данни в кратката статия са посочени няколко съчинения (от 1849 г. до посмъртни). Очертани са няколко области на диренията му, с акцент върху езикознанието, диалектологията, руския език, славянската палеография, старобългарския език, и е приведена оценката, че „има заслуги за проучването на важни паметници на старобългарската книжнина“. Най-важното е, че присъствието на отделна статия за големия учен отук нататък става практика в общите и в специализираните енциклопедии.

Постепенно името и творчеството на Срезневски влизат и в специализираните речници от енциклопедичен тип – общи и тематични, и появата им зависи от творческата програма на съставителите. Освен в специален термин Срезневски бива отбелязван във връзка с приносите си за откриване, обявяване, изследване на конкретни старобългарски паметници. Както – пак благодарение на филолозите – влиза и маркирано или многократно споменавано във връзка със старобългарските паметници в поредици с извори за българската литература от Средновековието до наши дни. Представителни в това отношение са посочените в Приложение № 1 произведения.

Въпреки по-скромните като количествено изяви на *историците*, с удоволствие отбелязвам няколко факта. С напредъка на историографията, през 70-те години бяха за-

шитени две дисертации по българистика (Димитър Цанев, София, 1975; Е. Дроснева, Ленинград, 1980), в които Срезневски е сред „главните герои“. Материалите им са публикувани в издания в България и Русия, а могат да се видят и в двете книги на Д. Цанев. Така и историците, следвайки подхода на Златарски, Ников и Бурмов, се вписаха в кръга на изследователите, които разглеждат творчеството на Срезневски в контекста на развитието на славистиката и българистиката; следвайки и призова на Шишманов – в контекста на европейските културни взаимодействия през XIX в.

Но нека признаем – времето беше твърде благоприятно покрай разширяващите се българо-съветските научни връзки и най-вече поради утвърждаването на *българистиката* като отделна наука, а в общественopolитическия живот – във връзка с 1300-годишнината на българската държава. Тогава като пример беше създаден Центърът по българистика, Катедрата по Кирилометодиевистика в Софийския университет, Кирило-Методиевският научен център при БАН, готвеше се и започна да излиза многотомната *История на България*, та българските учени бяха щастливи да се срещат по-честичко със задграничните си колеги по научни форуми, да работят в задгранични архиви и пр. Така насърчени, възлагахме с М. Велева и дипломни работи, частично споменати вече и отразени в Приложението, с отношение и към славистиката и българистиката. Като част и от тези процеси се появи силната монография на Л. Минкова за О. М. Бодянский и многобройни нейни талантиливи статии, частично обединени наскоро в една от книгите ѝ, а през 2012 г. излезе и книгата ѝ за З. Княжески, над жизнения и творчески път на когото от десетилетия работи, и която книга е предшествана от доста статии на авторката.

Но както по-горе споменах, „не всичко е розово“. През 1980-те години се появиха две претенциозни книги на един и същ автор (Димитър Райков), първата от които е вписана като бележки към основния текст във втората, пък и съдържа множество грешки, не само в раздела за Срезневски, частично оправени във втората. Ала, както се кава, това са „бели кахъри“. По лошото е, че още първата силно мирише на плагиатство на идеи – от замисля до конкретните изпълнения, демонстрира неуважение към предшествениците. (Спомням си, че особено се засегнах от отношението към колегите ми и вече приятели Д. Цанев и Л. Минкова, още тогава утвърдени имена в науката, та никак не се трогнах от вписаните в текста мои и отново без позоваване изводи за формирането на руската българистика, заети, вероятно от автореферата ми – едва бях защитила дисертацията си, едва прождах значи в българистиката. Дали да съжалявам, че не събрах психически сили културно да напиша рецензия? Едва ли – изприказвах се по коридори, университетски конференции и упражнения със студентите. Пък и бях забелязала автора в сп. „Журналист“ със статията му за Константин Зеленецки, единствена в България и до днес и май единствена авторска в книгите му.) Следващата му книга, за Юрий Венелин, бях така любезна да не изчета, но винаги предупреждавам студентите да не си губят времето с нея. Все пак, нямаме как да не включим и Д. Райков в този преглед – книгите ги има, някой сигурно все още ги помни и чете, а тъй или иначе и те са факт към темата за Срезневски и българите.

Трябва да отбележа, че книгите на този човек изобщо не са представителни за *научната популяризация* на българистиката по онова време. Като пример, отлични статии написа, най-вече във в. „Пулс“, Илия Пехливанов. Появява се и до днес с качествените си материали в различни наши вестници. Много приятна е и книгата на историка Христо Йонков, най-добрия познавач и на фотографските ни извори, особено от Възраждането.

Ако трябва да *обобща*, не намирам вид печатно издание, което да е подминало Срезневски. Колкото до контекста, той включва времево Средновековие и Възраждане, възрожденците, с които доказано или възможно е общувал, средновековните български писмени паметници също, и е обект на внимание от няколко хуманитарни науки, частично представени в тези страници. Два крайни случая силно ме впечатляват: когато стане дума за *Савина книга*, почти няма подминаване на заслугата на Срезневски за откриването, съобщаването и изследването ѝ и с посочки към допуснати грешки при разчитането ѝ. Когато обаче става дума за старобългарските преписи на *Хрониката* на Георги Амартол, не съм попадала на материал, в който приносят му да е отчетен, макар двата варианта на изследванията му да са отлично познати на българските учени. Най-

после и за тенденциите. Определящата е, че шом български учен стигне до някое нужно нему изследване на Срезневски или до шрих от житейския му път и от общуванията му с българите, веднага след обнародването му фактът трайно влиза в българската наука и нататък изпуснат не бива. Няма да обобщавам следващите тенденции, обичайни за една наука, която що-годе нормално се развива: разширяване на изворовата база, на аспектите на проучвания, публикуване на резултатите от изследванията, добросъвестна подготовка на специалисти от следващите поколения. Но още нещо си заслужава изтъкването: къде от традицията, къде с влиянието и на Срезневски, българите се заемат още в края на XIX в. с изработване на описи на новобългарската печатна книга (Балан, Никола Начов, покъсно руският професор емигрант в България В. Погорелов) и на ръкописите в българските архивохранилища, първо славянските, после и гръцките и османските (Б. Цонев, Евтим Спространов, Хр. Кодов, К. Куев, М. Стоянов), да не говорим за издаването на паметниците. Истината е, че освен университетски преподаватели, едновременно членове на БАН, в това начинание по обработване на оцелелите паметници рано-рано се включват и културни дейци като Н. Начов, учители като историка академик Юрдан Трифонов, библиотечни работници като Ст. Аргиров, М. Стоянов, да не говорим за днешната Археологическа комисия и множеството отлични старобългаристи.

Както се вижда от Приложение № 1, заслугите по избраната от мен тема не са само на българските учени, а и на *чуждестранни колеги*. Донякъде са обозрими преводните и на оригинален език, но издадени в България техни творби. Списъкът на имената би бил твърде дълъг, затова и съм посочила само сборниците от научни форуми, както и монографиите. Донякъде обозрими, но от много учени, са *книжовните сбирки* на националните, местните и музейните библиотеки, периодиката (своя и чуждестранна), толкова повече, че имаме много и добри специализирани библиографии (вкл. по чуждестранна българистика, на и за дейци на Българското възраждане и пр.), речници, справочници... И практически необозрими са личните библиотеки на български учени, живели и творили след Втората световна война и натрупали – освен всичко друго – впечатляващо количество издания, осъществени извън България, с или без българско участие, които хората са си осигурявали при пътувания (свои и на колеги – българи и небългари) и по линия на приятелства и пр. научни сътрудничества. Да отворя думата за *личните им архиви* даже не смея. Всичко това, дори когато мисля само по темата за усвояване на Срезневски в България през последните 170 г., но пък като знам как се правеха доскоро, в известен смисъл и сега, енциклопедичните издания, като отчитам и прежния си опит в работата с тях, имам всички основания да твърдя: този тип издания показват в едър план пътищата на разработване, с всички сполуки и несполуки на която и да е тема в една национална наука.

7. Думи за хората на създанието (вместо заключение). Както обях в началото, споделеното в тази студия има характер на предварителни наблюдения. Ще ги разширя ли – зависи от отреденото ми житейско време. Но и сега съм категорична: СРЕЩАТА на българите със Срезневски и на Срезневски с българите СЕ Е СЪСТОЯЛА! И като факт от реалността, нямало е начин един ден науката да не започне да я осмисля. Срещата е осъществена от хора на създанието. От хора на създанието е осъществено и включването и поддържането ѝ в науката. Повечето от споменаваните дотук и от включените в Приложението си заслужават монографичното проучване, разбира се не само в контекста, избран в тази студия. За едни вече има монографии, или поне статии и студии, други чакат своето научно време. И ако науката ни, на инат дори, продължи да се развива качествено – със сигурност имат историографско бъдеще. Колкото до мен, само маркирах част от имената и постиженията, а с желание да намала обема спестих и доста от научния си апарат. И аз мечтая за бъдещо продължение, не само покрай тримата връстници (Срезневски и българите Иван Добровски и Иларион Макариополски, които не се знаят лично с Харковския/Петербургския професор, но пък той се отзовава за някои от книжовните им трудове) и не само във връзка с кръгли годишнини.

ПРИЛОЖЕНИЕ № 1

БЪЛГАРСКА И ИЗДАДЕНА В БЪЛГАРИЯ КНИЖНИНА С ОЦЕНКИ И ПОЗОВАВАНИЯ ЗА СРЕЗНЕВСКИ

Този списък включва част от известната ми литература, писана от българи или издавана в България, в която по различни поводи се среща името на И. И. Срезневски. Добавени са и някои съветски издания, добре познати в България. Всички заглавия са прегледани de visu. Статиите са разписани само, ако са в списания. Сборниците от международни научни форуми са дадени с общо заглавие с надеждата, а по-точно с увереността, че ще заинтересуват славистите не само във връзка с Измаил Срезневски. Дипломните работи са в личния ми архив и у авторите си. Екземпляри на дисертациите се съхраняват в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“.

І. Студии, статии, монографии, дисертации, сборници

- Ангелов Б. Ст.* Из историята на старата българска и възрожденска литература. С., 1977.
Ангелов Б. Ст. Из старата българска, руска и сръбска литература. Т. 2–3. С., 1967–1978.
Ангелов Б. Ст. Старобългарско книжовно наследство. С., 1983.
Ангушева-Тиханова А. Гадателните книги в старобългарската литература. С., 1996.
Априлов В. Съчинения. С., 1968.
Арнаулов М. В. Априлов. Събрани съчинения. С очерк за живота и дейността на Априлова. С., 1940.
Арнаулов М. Очерци по български фолклор. Т.1–2. 3. изд. С., 1996.
Атанасов П. Българо-руски литературни връзки през XVII и XVIII в. С., 1986.
Българо-немски литературни и културни взаимоотношения през XVIII и XIX в. С., 1985.
Българо-руски и българо-съветски връзки през вековете. Приморско, септември 1983 г. Ч. 2. С., 1984.
България в света от древността до наши дни. Т. 1. С., 1979.
Вакарелски Хр. Етнография на България. 2. изд. С., 1977.
Валева Е., Е. Дроснева Историографски четения в Института по славяноведение и балканистика при Академията на науките на СССР. – Исторически преглед, 1980, № 4, 93–96. [включително за четенията през 1980 г. послучай 100-годишнината от смъртта на И. И. Срезневски].
Веда Словена. Т. 1–2. С., 1997.
Велева М. Романтизмът в българската историография през Възраждането. – В: Международен симпозиум „Университетски изследвания и преподавания по българската история у нас и в чужбина“, Смолян – 1984. Т. 2, ч. 4. Смолян, 1988, с. 5–29.
Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Старобългарска литература. Литература на българското Възраждане. Т. 11. С., 1987.
Генчев Н. Българо-руски културни общувания през Възраждането. 2. изд. С., 2002.
Генчев Н. Научни трудове. Т. 1. 1961–1972. С., 2003.
Генчев Ст. Захари Княжески и студията му за семейните обичаи на българите. – Векове, 1976, № 6, с. 70–73.
Георгиев Е. Литература на изострени борби в средновековна България. С., 1966.
Георгиев Е. Основи на славистиката и българистиката. С., 1979.
Горина Л. В. Болгарский хронограф и его судьба на Руси. С., 2005.
Горина Л. В. Профессор Марин Дринов – основоположник болгарского академического славяноведения. С., 2009.
Гюзелев В. Апология на Средновековието. С., 2004.
Данова Н. Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно политическо развитие на Балканите през XIX в. С., 1994.
Данова Н. Иван Добровски в перспективата на българския деветнайсети век. С., 2008.
Диневков П. Между фолклора и литературата. С., 1978.
Дринов М. Избрани съчинения. Т. 1–2. С., 1971.
Дроснева Е. Болгарские сюжеты в раннем творчестве И. И. Срезневского. – Etudes Historiques, 11. Sofia, 1983, 113–127.

- Златарски В. Н.* Избрани произведения. Т. 2. С., 1984.
- Иванов Й.* Български старини из Македония (2. доп. изд.). С., 1931.
- Иванов Й.* Избрани произведения. Т. 1. С., 1982.
- Иванов Й.* Българите в Македония (3. изд., фотот.). С., 1986.
- Изследвания в чест на Марин Дринов. С., 1960.
- Йонков Х.* Приятели на България. Т. 1. С., 1971.
- Йоцов Б.* Йозеф Добровски и нашето Възраждане. – Българска историческа библиотека, 1930, № 1, с. 154–189.
- Пречек К.* История на българите. С поправки и добавки от самия автор. 2. изд. С., 1978.
- История и историография. Сборник в чест на проф. д-р Мария Велева. С., 2008.
- История на българската средновековна литература. Съст. Анисава Милтенова. С., 2008.
- Каймакамова М.* Българска средновековна историопис. С., 1990.
- Калоева И. А.* Изучение южных славян в России во второй четверти XIX в. – Изв. на Народната библиотека „Кирил и Методий“, 9, 1969, с. 3–37.
- Конев И.* Въпроси на българската възрожденска литература в руската славистика до 60-те години на миналия век. – Славянска филология, 13, 1973, с. 313–323.
- Конев И.* Васил Априлов и българо-руските културни взаимоотношения. – Исторически преглед, 1974, № 2, с. 69–77.
- Константинов Г.* Нова българска литература. Епоха на Възраждането. Паисий Хилендарски до Иван Вазов. 2. изд. С., 1947.
- Кувев К.* Съдбата на старобългарските ръкописи през вековете. С., 1979 (2. изд. 1986).
- Кувев К.* Черноризец Храбър. С., 1967.
- Леков Д.* Българска възрожденска литература. Проблеми, жанрове, творци. Т. 1. С., 1988.
- Марин Дринов. Материали от българо-съветска научна конференция „150 години от рождението на Марин Дринов“ и „110 години Народна библиотека „Кирил и Методий“, ноември 1988 г. С., 1989.
- Минкова Л.* Български възрожденци в Русия. С, 2005.
- Минкова Л.* Възрожденският просветител Захари Княжески. – Литературна мисъл, 1974, № 3, с. 125–134.
- Минкова Л.* Захари Княжески – един от първите. С. [2012.]
- Минкова Л.* Непознатият Константин Петкович? – Български език и литература, 2009, № 3.
- Минкова Л.* Осип Максимович Бодянски и българското Възраждане. С., 1978.
- Минкова Л.* Петр Иванович Прейс – первый болгарист Петербургского университета. – Etudes Historiques, 8, 1978, с. 75–86.
- Минкова Л., Л. Антонова-Василева.* Ръкопис на Константин Миладинов в архива на Измаил Срезневски. С., 2008.
- Мутафчиев П.* Избрани произведения. Т. 1–2. С., 1973.
- Никулина М. В., Ст. Великов.* Към историята на руско-българските културни връзки през Възраждането. Писма на Николай Христов Палаузов и Спиридон Николаев Палаузов до Михаил П. Погодин и Виктор И. Григорович. – Известия на държавните архиви, 27, 1974, с. 101–139.
- Орешков П.* Априлов и Срезневски 1831–1847. – Български преглед, 1929, № 2, с. 203–229.
- Палаузов С. Н.* Избрани трудове. Т. 1–2. С., 1974–1977.
- Пенев Б.* История на новата българска литература. Т. 1–4. С., 1977–1978.
- Петканова-Тотева Д.* Дамаскините в българската литература. С., 1964.
- Петканова Д.* Разноликото Средновековие (отразено в литературата). С., 2006.
- Първи международен конгрес по българистика. Доклади. История и съвременно състояние на Българистиката. Т. 1–2. С., 1982.
- Радова Р.* Интелигенцията и нравствеността през Възраждането (XVIII–първата половина на XIX век). С., 1996.
- Райков Д.* Българите и България в старата руска книжнина. С., 1983.
- Райков Д.* Българите и България в чуждестранната кижнина. С., 1989.
- Раковски Г. С.* Съчинения в четири тома. Т. 3. Историография. Съст. и ред. В. Трайков. С., 1984.

Романски С. Български въпроси в преписката на И. Срезневски с В. И. Григорович. – СпБАН, 54, 1937, с. 95–176.

Сборник в чест на професор Ив. Д. Шишманов по случай на трисет годишната му научна дейност (1889–1919). Издаден от почитателите му. С., 1920.

Советская болгаристика. Итоги и перспективы. Материалы конференции, посвященной 1300-летию болгарского государства. М., 1983.

Срезневский В. И. Переписка И. И. Срезневского с В. И. Григоровичем. – СпБАН, 54, 1937, с. 1–94.

Старобългарска литература. Т. 2: Българо-руски литературни връзки през Средновековието. С., 1977.

Стоянов М. Руската книга в България до Освобождението. – Изв. на Държавната библиотека „Васил Коларов“ за 1953 г. Юбилеен сборник. С., 1955, с. 193–219.

Хиляда и сто години от смъртта на св. Наум Охридски. С., 1993.

Цанев Д. За българите. С., 1981.

Цанев Д. Българската историческа книжнина през Възраждането (XVIII–XIX в.). С., 1989.

Цонев Б. История на българския език. Т. 1. 3. изд. (фотот.). С., 1984.

Шишманов И. Д. Избрани съчинения. Т.1–3. С., 1965–1971.

Шишманов И. Д. Константин Г. Фотинов, неговият живот и неговата дейност. – Сборник за народни умитворения, наука и книжнина, 11, 1894, с. 591–763.

II. Енциклопедии, справочници, речници, библиографии

Ангелова А., Л. Петкова. Колекция „Славика“. Редки и ценни издания по славистика от библиотеката на Софийския университет (1519–1922). С., 2005.

България в руската дореволюционна литература. Библиографски указател. Т. 1. С., 1981.

Българска книга. Енциклопедия. С., 2004.

Гечева Кр. Българската култура през Възраждането. Библиография. Българска и чужда книжнина 1878–1983. С., 1986.

Голяма енциклопедия „България“. Т. 11. С., 2012.

Данчов Н. Г., И. Г. Данчов Българска енциклопедия. С., 1936.

Енциклопедия „България“. Т. 6. С., 1988.

Енциклопедия „Българска възрожденска интелигенция. Учители, свещеници, монаси, висши духовници, художници, лекари, аптекари, писатели, издатели, книжари, търговци, военни“... С., 1988.

Кирило-Методиевска енциклопедия. Т. 1–4. С., 1985–2003.

Кой кой е сред българите. XV–XIX в. С., 2003.

Костадинова Л., В. Флорова, Б. Димитрова. Българо-руски научни връзки през XIX–XX в. Писма и документи. С., 1968.

Кратка българска енциклопедия. Т. 4. С., 1967.

Марин Дринов 1838–1906. Биобиблиографски указател. С., 1990.

Речник на българската литература. Т. 1–3. С., 1976–1982.

Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. С., 1992 (2. изд. С., 2003).

Стоянов М. Българска възрожденска книжнина. Т. 1. С., 1957.

Христова Б., Д. Караджова, Е. Узунова. Бележки на български книжовници X–XVIII в. Т. 1–2. С., 2003–2004.

Чолов П. Български историци. Биографично-библиографски справочник. С., 1981 (2 изд. 1999; 3 изд. 2010).

III. Сборници с извори, христоматии, университетски учебници и програми, албуми, каталози, описи

Българска ръкописна книга X–XVIII в. Каталог. Изложба. С., 1976.

Велева М. Програма по българска историография. С., [1978–1979] (2. изд. 1985).

Диневков П. Български фолклор. Т. 1. 4. изд. С., 1990.

Диневков П., К. Кувев, Д. Петканова. Христоматия по старобългарска литература. 3 изд. С., 1974.

- Джурова А.* 1000 години българска ръкописна книга. Орнамент и миниатюра. С., 1981.
- Дуйчев И.* Стара българска книжнина. Избрани четива. Т. 1–2. С., 1940–1944.
- Кодов Хр., Б. Райков, Ст. Кожухаров.* Опис на славянските ръкописи в Света гора. Т. 1. С., 1985.
- Мирчев К.* Историческа граматика на българския език. 3. изд. С., 1978.
- Петканова Д.* Народното четиво през XVI–XVIII век. С., 1990.
- Петканова Д.* Старобългарска литература. Т. 1–2. С., 1986–1987.
- Стара българска литература. Т. 1–5. С., 1982–1992.
- Стоянов Ст., М. Янакиев.* Старобългарски език. Текстове и речник. 2. изд. С., 1972.
- Специалност „История“. Справочник за 1999 г. Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Исторически факултет. С., 1999.

IV. Защитени дисертации от историци

- Дроснева Е.* Становление русской болгаристики (до середины XIX в.). Дисс. ... канд. истор. наук. Л., 1980. 243 с., машинопись.
- Дроснева Е.* Становление русской болгаристики (до середины XIX в.). Автореферат дисс... канд. истор. наук. Л., 1980. 20 с.
- Цанев Д.* Българската историческа книжнина през първата половина на XIX в. Дис... канд. на истор. науки. С., 1977. 407 с., машинопис.
- Цанев Д.* Българската историческа книжнина през първата половина на XIX в. Автореферат на дис... канд. на истор. науки. С., 1977. 23 с.

V. Дипломни работи и специализантски тези по историография, защитени в Катедрата по история на България в Софийския университет

- Атанасова С.* Приносът на Русенската мъжка гимназия „Княз Борис“ за развитието на историческата наука и образование в България на границата на два века (1884–1912). С., 2001. 90 с.
- Ачева А.* Стоян Аргиров – обществена и научна дейност. С., 1999. 119 с.
- Балтаджиева Г.* Историческите възгледи на Боян Пенев. С., 1992. 104 с.
- Божанова Р.* Иван Шишманов като редактор на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“. С., 1997. 119 с.
- Бурова Н.* Историческата проблематика на страниците на списание „Просвета“ (1935–1943). С., 1992. 154 с.
- Генчева Т.* Българската възрожденска историография по проблемите на ранните векове на османското владичество. С., 1992. 112 с.
- Георгиева Цв.* Лекциите по история, литература и култура на славянските народи, четени от професор Марин Дринов в Харковския университет. С., 1993. 88 с.
- Захариев З.* Академик Юрдан Трифонов – жизнен път и исторически изследвания. С., 1987. 91 с.
- Йорданова Т.* Никола Начов – жизнен път и историописно творчество. С., 1999. 116 с.
- Ковачев Р.* Българската история на страниците на списание „Българска сбирка“ (1894–1915). С., 1983. 130 с.
- Спасов З.* Проблеми на българската история на страниците на списанията „Български книжици“ и „Читалище“. С., 1984. 168 с.
- Станева Н.* Жизнен път и историописно творчество на Димитър Цухлев. С., 1994. 75 с.
- Стефанов С.* Йордан Иванов – жизнен и творчески път. С., 1990. 125 с.
- Стойчева В.* Жизнен път и научна дейност на Павел Орешков. С., 1993. 76 с.
- Тренчева Т.* Жизнен път и творческо дело на Атанас П. Шопов. С., 1992. 155 с.
- Цветкова Е.* Приписките като извор за историята на българската ръкописна книга (XV–XVIII век). С., 1992. 238 с.

ПРИЛОЖЕНИЕ 2

ИДЕАЛЕН ОПИС НА СЪЧИНЕНИЯ НА И. И. СРЕЗНЕВСКИ, ПОЗНАТИ И ЦИТИРАНИ В БЪЛГАРИЯ

Нарекох описа „идеален“ по примера на архивистите, които с този термин обозначават опитите за пълен опис на архивни документи по определена тема, които не се съдържат в едно-единствено архивохранилище, а различни части от тях са опазени в различни архивохранилища. С други думи, не във всяко от прегледаните изследвания се съдържат всички обозначени заглавия. В някои случаи конкретното издание, посочено в Библиографията (Харков, 2012) се разминава с познатите и цитираните от българските автори, в други е споменато само заглавието, без да е съвсем ясно кое издание се има предвид. Налични са и предпочитания към определени изследвания на Срезневски. Само като пример, дългата му серия от „Сведения и заметки...“, посочена в Библиографията по наличното – отделни отпечатъци, Известията, Приложенията към тях или пък Сборника, и обозначена с различни номера според годината на излизане, от българските автори се познава и в двете пълни версии. И още Б. Цонев въвежда цитирането според номера на разработката, поставен от Срезневски – практика, която се прилага и днес в България и прави по-разбираемо позоваването. Очаквано, най-силен интерес на българските автори привличат още *Древните славянски паметници* (1846), статии и книгата за глаголическите паметници, *Юсовото писмо, Очеркът за книгопечатането в България* (в руската и чешката версия), а напоследък и *Речникът*, особено във факсимилното му издание от 1989 г. и др. По повод на защитата на Шевченко от страна на С. Палаузов, посочените публикации на Срезневски са в сферата на обосноваването на предположения. Но много от тях пък ги има у Орешков.

В Библиографията (2012) на Срезневски има невключени заглавия и издания, но е въпрос за продължение на настоящото изследване, за да си позволя да ги публикувам. В добавка, в отделни случаи наистина невинаги съм сигурна, че авторите познават оригиналите на Срезневски.

№ 1, 6, 7, 9, 14, 19, 23, 24, 39, 40, 41, 42, 43, 47, 49, 52, 53, 76, 81, 89, 91, 96, 97, 98, 100, 101, 103, 106, 108, 115, 117, 118, 131, 132, 133, 136, 139, 140, 142, 143, 145, 148, 149, 151, 152, 158, 160, 165, 170, 172, 177, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 187, 191, 195, 196, 201, 202, 204, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 218, 228, 232, 234, 235, 236, 240, 244, 247, 253, 254, 257, 258, 261, 265, 269, 271, 273, 274, 275, 276, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 292, 294, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 309, 310, 313, 314, 315, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 324, 325, 328, 330, 331, 334, 335, 337, 338, 340, 341, 342, 343, 344, 348, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 359, 360, 362, 363, 364, 366, 367, 369, 370, 371, 372, 373, 378, 379, 381, 382, 383, 384, 388, 394, 419, 420, 421, 423, 424, 425, 427, 428, 429, 434, 452, 477, 486, 480, 481, 499, 501, 505, 506, 515, 522, 524, 526, 530, 539, 554, 559, 566, 567, 568, 577, 584, 591, 597, 598, 599, 628, 646, 667, 668, 672, 685, 688, 695, 696, 725, 726, 727, 728, 729, 752, 755, 762, 784, 787, 812, 821, 823, 824, 829, 834, 835, 843, 848, 849, 856, 857, 858, 859, 860, 865, 868, 869, 871, 895, 899, 915, 917, 927, 928, 939, 942, 944, 945, 947, 952, 957, 969, 980, 983, 984, 986, 1028, 1029, 1030, 1031, 1042, 1045, 1047, 1059, 1060, 1062, 1063, 1071, 1072, 1073, 1086, 1112, 1113, 1116, 1120.

¹ Измаїл Іванович Срезневський. Біобібліографічний покажчик. Харків, 2012. Консултирани са още няколко библиографии и справочници: *Можяева И. Е.* Южнославянские языки. Библиографический указатель. М., 1969; *Славяноведение в дореволюционной России.* М., 1978; *България в руската дореволюционна литература.* Библиографски указател. Т. 1. С., 1981; *История славяноведения в Харьковском университете.* Ч. 1. Харьков, 1988; а по записките ми от по-ранни времена и Библиографията от Сб ОРЯС, т. 22, прил. № 5, СПб., 1881, и от Українські письменники, т. 3. Київ, 1963. Полезен в много случаи ми беше още един украински труд: *Почесні члени Харківського університету. Біографічний довідник.* Харків, 2008.

² Василий Каразин. Живот и дейност. С., 2005. Дали Каразин е бил повлиян от нереализираната по-стара идея за създаване на Батуринския университет, не ми е известно, но той е имал оригинал или препис на Проекта на Г. Н. Теплов от 1760 г. Срв. *Бантыш-Каменский Д. Н.* История Малой России. Київ, 1993, с. 598–599, бел. 304.

³ *Кеттен П. И.* Записка о путешествии по словенским землям и архивам. – Библиографические листки, 1925, № 33–34. От по-новите публикации за него срв.: *Дроснева Е.* Храбрите списания, Кьопен, Мустаков и ... – В: Балканските измерения на фамилията Мустакови. Сборник с материали от международна научна конференция Габрово, 18–19 септември 2007 г. С., 2008, с. 150–172 и пос. литер.

⁴ Умишлено посочвам първото специализирано изследване на познатия с Васил Априлов негов автор: *Скальковский А.* Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Одесса, 1848. Следващият с траен принос по въпроса е Н. С. Державин, който пък е в интензивни връзки с мнозина от споменаваните по-нататък български учени. Най-новите изследвания, които са ми известни за Одринския мир, са публикувани в предишния том на Дриновски сборник. След *Ищутин В. В.* Юрий Иванович Венелин (1802–1839): Библиографический указатель литературы за 1828–1994 гг. – В: Ю. И. Венелин в Болгарском возрождении. М., 1998, не ми е известно да са се появили качествено нови изследвания за Венелин, макар в отделни публикации в България името му да продължава да се среща в научната и учебната книжнина.

⁵ *Страшинюк С.* Марин Дринов и формирование Харьковской школы исторической болгаристики. – В: Марин Дринов. Материали от българо-съветска научна конференция „150 години от рождението на Марин Дринов“ и „110 години Народна библиотека „Кирил и Методий“, ноември 1988 г. С., 1989.

⁶ Срв. *Дроснева Е.* За мястото на Юрий Иванович Венелин в руската българистика. – В: Първи международен конгрес по българистика, София, 23 май – 3 юни 1981 г. Доклади. История и съвременно състояние на българистиката. Т. 1. С., 1982, с. 253–260.

⁷ Данните са по: Сравнительныя ведомости о состоянии учебных заведений МНП за 1842 и 1843 годы. – Журнал Министерства народного просвещения, 1844, ч. 42, отд. 3, с. 1–34. От ведомостите се вижда също, че тогава в Университета, освен Срезневски работят още 74 преподаватели. Ако успее да се запознае някой ден с историята на Харковския университет по-детайлно, възможно е да съобразя някои обстоятелства.

⁸ Срв. *Дроснева Е.* Болгарские сюжеты в раннем творчестве И. И. Срезневского. – *Etudes Historiques*, 11, 1983, с. 113–127.

⁹ Фамилия Петковичи е поставена като проблем за изследване в науката от Йордан Иванов. Най-новото проучване, което ми е известно и е най-пълното, е на Лиляна Минкова в сп. „Български език и литература“ (2009). Познато ми е само по електронната си версия (сп. „LiterNet“), за която публикация дори авторката се удиви при срещата ни на 18 януари 2013 г., че съществува.

¹⁰ По подобни причини Ватрослав Ягич почти 70 години по-късно – на 23 март/05 април 1912 г., отказва на Павел Орешков да му сътрудничи за написване на биографията си. Съдя от едно писмо (машинописно копие) в личния ми архив. Архивът на Орешков е в неизвестност, може би е продаден зад граница. Материалите в моя личен архив получих от дъщерята Здравка Орешкова – Заявлова, колега в Университетска библиотека, която ми ги предостави през 1982 г., за да си направя копия. По онова време правех статията си за Орешков в „Енциклопедия България“. Десет години по-късно сътрудничеството ни продължи и така се появи и дипломната работа на В. Стойчева, ръководена от мен.

¹¹ За Геровите писма срв. *Файнштейн М. Ш.* О фонде И. И. Срезневского в Санктпетербургском отделении РАН. – В: Славянские языки, письменность и культура. М., 1993, с. 249–257.

¹² За семейство Срезневски срв. *Досталь М. Ю.* И. И. Срезневский – хранитель традиций русской и славянской культуры. – В: Славянский филологический сборник. Вып. 1. М., 2009, с. 90–105.

¹³ Вж. бележките на В. Трайков в третия том от съчиненията на Раковски.

¹⁴ *Минкова Л., Л. Антонова-Василева.* Ръкопис на Константин Миладинов в архива на Измаил Срезневски. С., 2008.

¹⁵ За Университета вече съществува обилна литература, която сигурно ще се увеличи във връзка с предстоящата 125-годишнина. Затова тук посочвам само някои заглавия: Дарителите. Евлогий и Христо Георгиеви. С., 1998; Спомени за университета. Т. 1. С., 1986; Спомени за Софийския университет. С., 1988; История на Софийския университет „Климент Охридски“. С., 1988; Университетът. С., 1999.

¹⁶ Срв. *Велева М.* Развитие на историческата наука в България след Освобождението. – В: Сборник от лекции по следдипломна квалификация. Т. 6. С., 1983, с. 74–110; *Задгорска В.* Историческата наука и образование в политиката на българската държава 1878–1912 г. С., 2004.

¹⁷ Споменаваните дотук и по-нататък са в различна степен изследвани – понякога най-пълният очерк е само в текстовете на наши дипломанти или докторантите ми, вече със защитени дисертации (Любомила Соленкова за Христо Гандев – 2008, Димитър Христов за Иван Снегаров – 2009, Петър Първанов за Стефан Савов Бобчев – 2012). Първо посочвам поредицата „Видни университетски учени“, издавана по случай 100-годишнината на Университета и останала незавършена. Вж. напр. *Мурдаров В.* Любомир Милетич. С., 1987; *Жерев С.* Беню Цонев. С., 1989; *Цветкова-Крумova Л.*, Стефан Младенов. С., 1989; *Гюзелев В.* Петър Мутафчиев. С., 1987; *Велева М.* Александър Бурмов. С. 1988 и др. Към тях добавям: *Златарска-Тодорова К.* Баща ми Васил Златарски. С., 1975; *Димов Г.* Иван Шишманов. Строител на българската национална наука и култура. С., 1988; *Конева Р.* Иван Шишманов и обединена Европа. С., 2011; *Повасилев С.* Спомена за творци на словото. С., 1989; *Леков И.* Из близкото минало на славянското езикознание. Дейци и насоки. С., 1983; *Попов К.* Научното дело на видни български езиковеди. С., 1982; *Любенова Л.* Петър Ников. Жизнен път и научно дело. С., 1986; *Попнеделев Т.* Петър Ников. – Минало, 1994, № 1; Сборник в памет на професор Петър Мутафчиев. С., 1996; Исторически студии. Т. 2: Петър Мутафчиев. Познат и непознат. С., 1997; Спомена и размисли за Петър Динеков. С., 2010. В Известията на Българското историческо дружество са публикувани и материалите от научните сесии за С. Палаузов (т. 29, 1974), В. Златарски (т. 32, 1979) и П. Ников (т. 38, 1986). Сравни и посочените в Приложение № 1 справочници и енциклопедии. Том 4 на Историческия музей в Кюстендил (1996) включва материалите от международния симпозиум за Йордан Иванов, том 9 (1996) от Известията на музеите в Северозападна България – материалите от сесията за акад. Йордан Трифонов. Издания като последните две предлагат още множество интересни изследвания, но не с всичко разполагам в момента. Само библиографски все още ми е известен томът за Стоян Аргиров и новоиздадената „История на Университетска библиотека“.

¹⁸ Текстовете им вж. у *Дроснева Е.* Историографски програми в българското висше училище. – В: История и историография. Сборник в чест на проф. д-р Мария Велева. С., 2008, с. 363–408; Специалност „История“. Справочник за 1999 г. Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Исторически факултет. С., 1999; *Дроснева Е.* Четенията по историография в Софийския университет (1986–2006). – В: IV международен симпозиум „Университетски четения и изследвания по българска история“. IV международен семинар, Смолян, 11–13 май 2006 г. С., 2008, с. 784–800.

¹⁹ От Автобиографията му от 1936 г. (личен архив на Е. Дроснева, копие) се вижда, че вече са готови за печат няколко студии, сред тях и една за Ягич и Срезневски, друга за Петкович и Срезневски, с неизвестни документи, на които сигурно е попаднал към 1912 г. по време на специализацията си в Петербург. Не е известно публикуването им да се е състояло.

²⁰ От най-новите български изследвания за читалища са ми познати две: *Антонова В.* Възрожденското читалище „Зора“ в Русе. Русе, 2011; *Стоянова К.* Основаване на читалище „Просвета“ в Перушица и началните му стъпки. – В: Петър Бонев. Документи, материали, снимки. Пловдив, 2012, с. 9–17.

²¹ Не са ми под ръка изследванията на Р. Радкова за Рилския манастир и разчитам на записки в личния си архив. Те са от 1978 г., когато работих с каталозите на библиотеката. И с удоволствие отбелязвам, че са опазени там съчинения на К. Калайдович, Ю. Венелин, Й. Добровски, В. Априлов, на самия Неофит Рилски, Н. Сахаров, А. Хилфердинг, Н. Хр. Палаузов, А. Шлецер, Г. Кръстевич... Все едно, не мога да изброя всичко от записките си.

²² *Иречек К.* Пътувания по България. С., 1974, с. 112.

²³ *Кирова Е.* Библиотеката на Марин Дринов – база на неговата научна и обществена дейност. – В: Марин Дринов. Материали от българо-съветска научна конференция „150 години от рождението на Марин Дринов“ и „110 години Народна библиотека „Кирил и Методий“, ноември 1988 г. С., 1989, с. 36 и сл.; *Стоянов М.* Руската книга в България до Освобождението. – Изв. на Държавната библиотека „Васил Коларов“ за 1953 г. Юбилеен сборник. С., 1955, с. 193–219. По отдавнашни записки в личния си архив посочвам и: Опис на книгите от Денкоглувската библиотека [1882]. – Български исторически архив при Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (по-нататък – БИА), ф. 35, а.е. 586, л. 3–36, и Каталог книг, приобретенных из библиотеки С. Палаузова для Болгарской национальной библиотеки в Софии. – БИА, ф. 35, а.е. 633, л. 3–42, също и Списък на книгите, подарени от г. Владимир Николаевич Палаузов от бащината му библиотека в Одеса чрез г. П. П. Славейков, 05 юни 1909. – БИА, ф. 276, а.е. 18, л. 3–6.

²⁴ Срв. *Ангелова А., Л. Петкова.* Предговор. – В: *Ангелова А., Л. Петкова.* Колекция „Славика“. Редки и ценни издания по славистика от библиотеката на Софийския университет (1519–1922). С., 2005, с. 17–33; също и описа на колекцията, съставен от двете авторки.

²⁵ За архивното дело в България приваждам двата най-ранни курса; четени са в Софийския университет: *Дуйчев И.* Лекции по архивистика. С., 1993; *Кузманова М.* История на архивите и организация на архивното дело в България. С., 1966.

²⁶ Освен посочените в бел. 22 описи на лични възрожденски библиотеки, срв. и БИА ф. 35, а.е. 586, л. 1–2, 37, 39, 48; ф. 633, л. 1; ф. 133, а.е. 4, л. 1–2 и др.

²⁷ *Велева М.* Българската съдба на проф. П. М. Бицилли. С., 2004.

²⁸ *Велева М.* Българската историческа наука между двете световни войни (студия под печат); *Велева М.* Болгаро-советские научные связи в период между двумя мировыми войнами. – В: Советская болгаристика. Итоги и перспективы. Материалы конференции, посвященной 1300-летию болгарского государства. М., 1983, с. 86–92.

²⁹ *Кузманова М.* Интересът към българските писмени паметници през епохата на Възраждането. – ГСУ – ФИФ, 58, 1964, № 3, с. 168–208 [отд. отп. С., 1965].

³⁰ Лекцията на Ников е преиздадена от *Попнеделев П.* Петър Ников..., с. 73–85; за Бурмов срв. *Велева М. Александър Бурмов...*; за новите данни: *Фай Х.* Докторската дисертация на Спиридон Палаузов „Преглед на политико-икономическите възгледи на гърците. – Известия на Българското историческо дружество, 36, 1984, с. 49–64.

³¹ *Златарски В. Н.* Преглед на 30-годишната научно-книжовна деятелност на професора М. С. Дринов. – В: Сборниче за юбилея на професора Марин С. Дринов. 1869–1899. С., 1900, с. 65.

³² *Дринов М.* Избрани съчинения. Т. 1–2. С., 1971.

³³ Цит. по: *Горина Л. В.* Професор Марин Дринов – основоположник българското академическо славяноведение. С., 2009, с. 98. В същото книжно тяло е преводът на български език. Общо за Дринов: у *Горина Л.* Марин Дринов. Историк и общественный деятель. М., 1986 (на бълг. ез. – С., 2006) и в заглавията от Приложение № 1.

³⁴ *Попов Г.* Учен, държавен и обществен деец. – В: Марин Дринов 1838–1906. Био-библиографски указател. С., 1990, с. 23.

³⁵ Цит. по: *Минкова Л.* Осип Максимович Бодянски и българското Възраждане. С., 1978, с. 174.

³⁶ *Иречек К.* История на българите. С., 1978, с. 463. Вж. и предговора на редактора Петър Петров към книгата.